

**Univerzita Pardubice
Fakulta ekonomicko-správní**

Ústavní vývoj na českém území od roku 1918

Bc. Martina Kynclová

**Diplomová práce
2010**

Univerzita Pardubice
Fakulta ekonomicko-správní
Ústav veřejné správy a práva
Akademický rok: 2009/2010

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Martina KYNCLOVÁ**

Studijní program: **N6202 Hospodářská politika a správa**

Studijní obor: **Ekonomika veřejného sektoru**

Název tématu: **Ústavní vývoj na českém území od roku 1918**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Obecná charakteristika ústavnosti

Etapy ústavního vývoje v letech 1918 - 1989

Ústavní vývoj po roce 1989

Rozsah grafických prací: —
Rozsah pracovní zprávy: cca 50 stran
Forma zpracování diplomové práce: tištěná/elektronická
Seznam odborné literatury: viz příloha

Vedoucí diplomové práce: **PhDr. Miloš Charbuský, CSc.**
Ústav veřejné správy a práva

Datum zadání diplomové práce: **30. června 2009**

Termín odevzdání diplomové práce: **30. dubna 2010**

doc. Ing. Renáta Myšková, Ph.D.
děkanka

L.S.

Ing. Robert Baťa, Ph.D.
vedoucí ústavu

V Pardubicích dne 2. července 2009

Příloha zadání diplomové práce

Seznam odborné literatury:

1. GRONSKÝ, J., HŘEBEJK, J.: Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa I. (1918 - 1945). 1. vyd. Praha: Karolinum, 2002. ISBN 80-7184-458-6.
2. GRONSKÝ, J., HŘEBEJK, J.: Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa II. (1945 - 1968). 1. vyd. Praha: Karolinum, 1999. ISBN 80-246-0519-8.
3. GRONSKÝ, J., HŘEBEJK, J.: Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa III. (1968 - 1989). 1. vyd. Praha: Karolinum, 2000. ISBN 80-246-0024-2.
4. GRONSKÝ, J., HŘEBEJK, J.: Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa IV. (1989 - 1992). 1. vyd. Praha: Karolinum, 2001. ISBN 80-246-0177-X.
5. LOUDA, T., GROSPÍČ, J., VOSTRÁ, L.: Modernizace veřejné správy v Evropě a České republice. 1. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2006. ISBN 80-7380-001-2.
6. MALÝ, K.: Dějiny českého a československého práva do roku 1945. 2. vyd. Praha: Linde, 1999. ISBN 80-7201-167-7.
7. POMAHAČ, R., VIDLÁKOVÁ, O.: Veřejná správa. 1. vyd. Praha: C. H. Beck, 2002. ISBN 80-7179-748-0.
4. SCHELLE, K.: Organizace československého státu v meziválečném období (1918 - 1938). 1. vyd. Praha: Eurolex Bohemia, 2006. ISBN 80-86861-92-9.
5. SCHELLE, K.: Vývoj české veřejné správy. 1. vyd. Ostrava: Key Publishing, 2008. ISBN 978-80-87071-92-2.
6. SCHELLE, K.: Vývoj veřejné správy v letech 1848 - 1990. 2. vyd. Praha: Eurolex Bohemia, 2005. ISBN 80-86861-66-X.
7. VLÁČIL, J.: Veřejná správa, sociálně-psychologické problémy v historii a současnosti. 1. vyd. Praha : Linde, 2002. ISBN 80-7201-379-3.
8. ZIMEK, J.: Ústavnost a český ústavní vývoj. 3. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2006. ISBN 80-210-4094-7.

Prohlašuji:

Tuto práci jsem vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně Univerzity Pardubice.

V Pardubicích dne

Děkuji vedoucímu diplomové práce panu PhDr. Miloši Charbuskému, CSc. za jeho cenné rady a připomínky.

Souhrn

Práce se zabývá jednotlivými etapami ústavního vývoje na českém území v letech 1918 – 1993. Dále se věnuje charakteristice a podmínkám vzniku současně platné Ústavy České republiky. Kromě samotných ústav také popisuje významné události, které se na našem území v tomto časovém rozpětí odehrály.

Klíčová slova

ústava, ústavní vývoj, Česká republika

Title

Development of the Constitution in Czech lands since 1918

Abstract

This work deals with particular phases of the Constitution development on Czech lands in 1918 – 1993. The following part is dedicated to the characteristics and conditions of the origin of the recent valid Constitution of Czech Republic. It describes important events that happened in our country in the given period of time besides the single organic laws.

Keywords

Constitution, Development of the Constitution, the Czech Republic

Obsah

Úvod	7
1 Teoretická část	9
1.1 Historie ústavy	9
1.2 Předmět ústavy, její obsah, funkce a forma	10
1.3 Druhy ústav	11
2 Praktická část	14
2.1 Etapy ústavního vývoje v letech 1918 – 1993	14
2.1.1 1918 – 1920	14
2.1.2 1920 – 1938	17
2.1.3 1938 - 1945	22
2.1.4 1945 – 1948	29
2.1.5 1948 – 1960	32
2.1.6 1960 - 1990	40
2.1.7 1990 – 1993	49
2.2 Současná ústava ČR	52
2.2.1 Ústava České republiky	52
2.2.2 Listina základních práv a svobod	57
Závěr	61
Použitá literatura	64
Přílohy	67

Úvod

Ústavní vývoj na našem území lze rozdělit do tří etap. První etapou rozumíme období od roku 1848 do roku 1918, tedy od vzniku první ústavy – Pillersdorfovy ústavy z 25. dubna 1848 – do zániku Rakouska-Uherska. Druhá etapa je vymezena lety 1918 – 1992, tedy obdobím československé státnosti. Třetí etapa, dosud neuzavřená, začíná 1. lednem 1993. Práce se zabývá především druhou popisovanou etapou a začátkem etapy třetí – tzn. obdobím let 1918 – 1993.

Práce je rozdělena do dvou kapitol.

První kapitola je věnována části teoretické, zabývá se historií vzniku ústavnosti, předmětem a obsahem ústav, jejími funkcemi a druhy.

Druhá kapitola je věnována části praktické a dělí se do dalších dvou podkapitol.

První podkapitola pojednává o etapách ústavního vývoje na českém území od roku 1918 až do roku 1993. Nejprve charakterizuje období let 1918 – 1920, kdy popisuje bezprostřední události po zániku Rakousko-uherské monarchie a vzniku samostatné Československé republiky. Dále se věnuje Prozatímní ústavě a problematice určení hranic nové republiky prostřednictvím zahraničních smluv. Část týkající se období let 1920 – 1938 se zabývá především vznikem ústavní listiny v roce 1920 a dále politickou situací první republiky. Období let 1938 – 1945 pojednává o podpisu Mnichovské dohody a vzniku druhé republiky, jejíž existenci ukončila po necelých šesti měsících okupace. Po vzniku Protektorátu Čechy a Morava se bývalé Československo stalo součástí německé říše. Práce se snaží zachytit situaci, která v souvislosti s tímto novým uspořádáním nastala – zabývá se nejen tehdejšími postavením Protektorátu, ale i vznikem samostatného Slovenského státu a prozatímním státním zřízením ČSR v exilu. Období 1945 – 1948, tedy období bezprostředně po válce, popisuje nově nastupující ideologii, která je zachycena v programu nové československé vlády, v dokumentu nazývaném jako Košický vládní program. Část zabývající se obdobím let 1948 – 1960 popisuje nástup komunistické strany k moci a s tím související vznik nové ústavy v roce 1948, tzv. Ústavy 9. května. Další část, věnovaná období 1960 – 1990, charakterizuje ústavu z roku 1960 a společenskou situaci následujícího období - převážně konec 60. let - které je známo jako období tzv. Pražského jara. Neméně důležitý je i ústavní zákon č. 143/1968 Sb., o československé federaci, známý také jako tzv. Malá ústava. Dále se tato část zabývá ústavní a politickou situací v letech 1968 – 1989, především

okolnostmi tzv. Sametové revoluce v listopadu 1989. Poslední částí této podkapitoly, tedy období mezi lety 1990 – 1993, charakterizuje změny v ústavě i v celé politické situaci, které vedly k rozdělení Československa a vytvoření dvou samostatných států – České republiky a Slovenské republiky.

Druhá podkapitola se zabývá současně platnou Ústavou České republiky a s ní související Listinou základních práv a svobod.

Jak z výše uvedeného vyplývá, práce se nezabývá pouze samotnými ústavami, ale snaží se ve stručnosti zachytit i významné historické události, které se ve sledovaných letech v naší zemi odehrály.

K tomuto tématu existuje velké množství dostupné literatury, ve kvalitě se však liší a ne vždy se jedná o literaturu původní. Jednotliví autoři od sebe často opisují, a proto se mnohdy velké množství zdrojů výrazně zúží. Nejvíce jsem čerpala od autorů JUDr. Aleše Gerlocha, docenta Právnické fakulty Karlovy univerzity, dále JUDr. Jiřího Hřebejka, který na téže fakultě působí jako odborný asistent, JUDr. Vladimíra Zoubka, který je vedoucí katedry veřejnoprávních disciplín a člen vědecké rady Policejní akademie ČR nebo JUDr. Karla Malého či doc. Jána Grónského, jehož „Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa“ mi velmi pomohly. Dále jsem čerpala z internetových stránek Parlamentu České republiky, Vlády České republiky nebo ze stránek věnovaných minulému režimu, jako např. www.totalita.cz. Vycházela jsem samozřejmě také z úplných znění jednotlivých ústav a jiných historických dokumentů.

Cílem této práce je charakterizovat jednotlivé etapy ústavního vývoje na našem území od vzniku Československé republiky, jednotlivé ústavy mezi sebou porovnat a dále prokázat skutečnost, že:

- ústavy byly ovlivněny politickou situací, za které vznikaly
- Ústava České republiky vychází z ústav, vzniklých na našem území od roku 1918

1 Teoretická část

1.1 Historie ústavy

Vznik psané ústavy je spojen se vznikem moderního státu, jehož znaky se v Evropě začaly objevovat v 17. století. Příkladem může být Švédsko a Dánsko, ve kterých vznikly první zárodky psané ústavy. Podle těchto ústav však veškerá moc náležela panovníkovi a státu a jedinec byl pouhým poddaným.

Tato situace se změnila až s rozvojem kapitalismu, kdy se začal vytvářet nový obraz společnosti, která se označuje jako občanská. Jednotlivec v ní vystupuje jako:

- osobnost, individualita v soukromé sféře
- člen občanské společnosti, která zahrnuje hospodářský aspekt, kulturní sféru a sociální sféru
- člen politické společnosti, občan podílející se na správě veřejných věcí¹

Až koncem 18. století se moderní stát začal projevovat ve své plné podobě. Vývoj ústav tohoto státu pak můžeme rozdělit do tří etap.

V první etapě vývoje byla hlavní pozornost věnována především organizaci státní moci a její dělbě. Příkladem může být ústava USA z roku 1787 nebo ústava Francie z roku 1791.

„Druhá etapa vývoje již řeší vztah státní moci a jedince, který se stává nedílnou součástí všech psaných ústav a je jedním z nejvýznamnějších znaků moderního konstitucionalismu. Vzorem takové ústavy byla např. Ústava Belgie z roku 1831, na kterou navázala celá řada ústav v 19. století. V našich podmínkách to byla první rakouská ústava (z dubna r. 1948) a zejména čtvrtá ústava (z prosince 1867). Plně se tento trend ústavního vývoje projevil po první světové válce v ústavách nově vzniklých států. Jedinec není jen chráněn, ale obecně získává právo (ne jen majetní) na účast při řízení veřejných záležitostí. Jde zejména o všeobecné volební právo. To je charakteristický znak ústav po první světové válce, ale i reforem dřívějších ústav. Patří sem ústavy Výmarské republiky (r. 1919), Československé

¹ Man, V., Schelle, K.: Základy ústavního práva, s. 12

republiky (r. 1920), Polska (r. 1921) a Španělska (r. 1931).“² Další významnou ústavou byla tzv. Stalinská ústava z roku 1936 či ústava Polska z roku 1935, která svým čl. 2, který pojednává o prezidentovi jako o osobě, ve které je „soustředěná jednotná a nedělitelná státní moc“, podkopává podstatu demokracie.

Třetí etapa spadá do období po druhé světové válce. Do ústavy jsou zakotveny i cíle státní činnosti a hodnoty, jimiž se má státní moc řídit. Příkladem je např. ústava Itálie z roku 1947, SRN z roku 1949 či Španělska z roku 1978.

Jak z výše popsaného vyplývá, ústavy nově vznikají nebo se mění v závislosti na změnách ve společnosti. Touto změnou může být například vznik nového státu, revoluce a další politické zvraty či aktuálně rozvoj nadnárodního práva a vznik souvisejících evropských institucí.

„Moderní ústava působící v tržním hospodářství (se svobodným podnikáním a vlastnickou svobodou) a v politickém pluralismu plní zejména v evropském systému psaného práva regulativní úlohu „pravidel hry“. Moderní ústavnost je podmíněna ústavou, procesními předpisy na její ochranu a institucí (institucemi), jež ji kontrolují. Moderní ústavnost má tedy složku materiální, procesní a institucionální.“³

K tradičním principům ústavnosti patří svoboda jednotlivce, rovnoprávnost občanů, politický pluralismus, dělba moci a nezávislost soudů.

1.2 Předmět ústavy, její obsah, funkce a forma

„Ústava je souborem norem nejvyšší právní síly. Je i základním řádem, podle něhož se tvoří státní vůle a uplatňuje se státní moc, stanoví se pravidla pro tvorbu a vydávání obecně závazných aktů státu (zákonů a jiných právních předpisů) a pro jejich vynucování orgány správními, soudními i jinými.“⁴

² Man, V., Schelle, K.: Základy ústavního práva, s. 12

³ Klíma, K.: Ústavní právo, s. 15

⁴ Pavlíček, V.: Ústavní právo a státověda, I. díl, Obecná státověda, s. 22

Ústava ustanovuje formu státu, jeho název a postavení, kompetence a vzájemné vztahy nejvyšších státních orgánů a jejich vnitřní uspořádání, politický režim ve státě a postavení občanů – jejich práva a povinnosti.

Rozlišujeme čtyři druhy funkcí ústavy – základní je funkce právní (ústava jako norma norem, základní zákon), dále funkce politická, ideologická a kulturní.

„Ústava je právní normou značné obecnosti. Obecnost částí jejích ustanovení přímo vyžaduje konkretizaci „běžných“ zákonů, tedy zákonů jiných než ústavních. Znamená to tedy, že ústavní norma se právně realizuje prostřednictvím konkrétních právních předpisů.“⁵

„Forma ústavy je zvláštní podoba uspořádání prvků obsahu ústavy mezi sebou (vnitřní forma, vnitřní struktura) a jejich vystupování navenek vůči jiným právním předpisům (vnější forma). Vnější formu ústavy charakterizují zejména tyto složky: nadpis ústavy, systematika ústavy, právní síla ústavy, ústavodárná procedura, jazyk a délka ústavy.“⁶

1.3 Druhy ústav

a) V materiálním, formálním a ideálním smyslu

„Za ústavu v materiálním smyslu lze považovat všechna právní pravidla, která tyto otázky upravují bez ohledu na to, zda se nachází v právním aktu nazvaném ústava nebo obyčejném zákoně, smlouvě, nálezů Ústavního soudu.“⁷ Může jít o ústavní obyčeje, soudní rozhodnutí či historické dokumenty.

Ústava ve formálním smyslu vzniká až na přelomu 17. a 18. století jako právní dokument upravující ústavní materii a vyznačující se zvýšenou právní silou a formou odlišnou od zákonů běžných.

Pojem „ústava v ideálním smyslu“ je zaveden z důvodu často vznikajících sporů o to, zda právní materie upravená ústavním či jiným zákonem je skutečně hodna označení ústava. V právních dějinách lze najít řadu právních aktů, které se sice označují jako ústava, ale

⁵ Klíma, K.: Ústavní právo, s. 16

⁶ Man, V., Schelle K.: Základy ústavního práva, s. 15

⁷ Filip, J.: Ústavní právo 1, s. 84

s dnešním pojetím ústavy se zdaleka nekryjí. Ve vědě zpravidla převažuje názor, že za ústavu je možné označit jen takový právní akt, který splňuje určité požadavky.⁸

Klasickým vyjádřením ideálního pojmu ústavy je považováno ustanovení čl. 16 Deklarace práv člověka a občana (Francie r. 1789), které uvádí, že „společnost, ve které není zajištěna záruka práv ani vytyčena dělba moci, nemá vůbec ústavu“. Pouhé označení nadpisem, právní síla a zvláštní ústavodárný proces, tedy ještě neznamená, že jde o ústavu ideální.⁹

b) Právní a faktické

„Právní ústavou se rozumí formálně upravené ústavní zřízení. Jde o zachycení žádoucího modelu společenských mocenských vztahů v různých pramenech práva. Za faktickou ústavu se pokládá v praxi reálně se uplatňující mocenské zřízení v určitém státě“¹⁰, ve faktickém smyslu má tedy ústavu každý stát.

c) Psané a nepsané

Převažují ústavy psané. Jedná se o ústavy, které jsou obsaženy v jednom či více psaných předpisech. Ústavy nepsané jsou tvořeny i jinými formami práva – precedenty, ústavními konvencemi, historickými dokumenty a obyčejí.

d) Monolegální a polylegální

Pokud jsou ústavy psané tvořeny jedním zákonem, jde o ústavy monolegální neboli kodifikované. Tyto ústavy převažují. Pokud je naopak ústavní materie obsažena ve více zákonech, jedná se o ústavu polylegální. Jako polylegální lze charakterizovat všechny ústavy vzniklé na našem území od roku 1918.

e) Rigidní a flexibilní

Ústavy, které je možné měnit pouze zvláštním postupem (např. kvalifikovanou většinou), odlišným od postupu v případě běžných zákonů, se označují jako ústavy rigidní.

⁸ Filip, J.: Ústavní právo 1, s. 88

⁹ Man, V., Schelle K.: Základy ústavního práva, s. 14

¹⁰ Man, V., Schelle K.: Základy ústavního práva, s. 13

Naopak ústavy, které lze měnit stejným způsobem jako běžné zákony, jsou ústavy pružné, tzv. flexibilní.

Ústava ČR je ústavou rigidní.

f) Reálné a fiktivní

„Pokud se právní a faktická ústava přibližně ve státě kryjí, mluvíme o ústavě reálné, když se rozcházejí – o ústavě fiktivní. Jde o shodu znění ústavy s reálnými poměry (nakolik se ústavní normy dodržují).“¹¹

g) Původní a přenesené

Původní ústava je ústava, která vznikla bez inspirace jiným ústavním textem. Jestliže ústava obsahuje prvky, které byly přeneseny z ústavy již existující, jedná se o ústavu přenesenou. Vzorem pro ostatní ústavy se stala např. francouzská ústava z roku 1875 nebo ústava SSSR z roku 1936.

h) Revoluční, dohodnuté a oktrojované

Revoluční ústavy jsou zakotvením zájmů vítězné společenské síly a potlačením zájmů ostatních složek. Nemají zpravidla dlouhou dobu trvání.

„Dohodnuté ústavy jsou výsledkem dohody rozhodujících společenských sil na základě vzájemných ústupků. Trvání těchto ústav je delší než u ústav revolučního typu. Výsledkem politického kompromisu je i Ústava České republiky.“¹²

Oktrojované ústavy jsou vyhlášeny panovníkem na základě jeho autority, bez účasti zákonodárského sboru.

i) Z hlediska státního zřízení a formy vlády

Jedná se o ústavy federativní a unitární, monarchistické a republikánské, demokratické atd.

¹¹ Man, V., Schelle K.: Základy ústavního práva, s. 14

¹² Man, V., Schelle K.: Základy ústavního práva, s. 15

2 Praktická část

2.1 Etapy ústavního vývoje v letech 1918 – 1993

2.1.1 1918 – 1920

Po skončení první světové války a rozpadu Rakousko-uherské monarchie vznikla v Evropě celá řada samostatných států. Společný stát Čechů a Slováků během války připravovali představitelé zahraničního odboje v čele s T. G. Masarykem, Dr. E. Benešem a Dr. M. R. Štefáníkem. O praktickou realizaci této myšlenky pak doma usilovala celá řada politiků a veřejných představitelů.

Dne 28. října 1918 došlo na schůzi Národního výboru, který byl prvním vládním orgánem Československa, k vyhlášení československého státu.

Stejného dne byl přijat první zákon Československa a to zákon č. 11/1918 Sb., z. a n., o zřízení samostatného státu československého. Tímto zákonem, označovaném též jako tzv. recepční norma, byly převzaty a ponechány v platnosti stávající zákony a instituce.

Dále byly přijaty např. zákony č. 2/1918 Sb., jímž byly zřízeny nejvyšší správní úřady či zákon č. 3/1918 Sb., o nejvyšším správním soudu.

Dne 30. října 1918 došlo na shromáždění v slovenském Martině k vydání Deklarace, která pojednávala o společném životě Čechů a Slováků. Tzv. Martinská deklarace prohlašovala, že Slováci jsou jazykově a kulturně historicky součástí jednotného československého národa, pro který žádala „neomezené právo na sebeurčení na základě úplné nezávislosti“.¹³

V listopadu 1918 byl prvním prezidentem republiky zvolen T. G. Masaryk.

¹³ Kolektiv: Dějiny československého státu a práva (1918 – 1945), s. 19

Prozatímní ústava

Až do 13. listopadu řídil stát Národní výbor, v tento den však dovršil svou činnost přijetím prozatímní ústavy a přestal fungovat. Prozatímní ústava, tedy zákon č. 37/1918 Sb., ustanovila tři nejvyšší orgány – Národní shromáždění, prezidenta republiky a vládu.

Národní shromáždění neboli Revoluční národní shromáždění se skládalo z 256 poslanců a vzniklo rozšířením stávajícího Národního výboru. Národní shromáždění bylo jednokomorové, mělo zákonodárnou pravomoc nad mocí výkonnou a svá rozhodnutí činila za přítomnosti nejméně třetiny poslanců nadpoloviční většinou. Jestliže se jednalo o vybraných záležitostech, např. změně ústavy, volbě prezidenta či vypovězení války, bylo třeba dvoutřetinové přítomnosti všech poslanců a souhlasu dvou třetin přítomných.

V čele československého státu stál prezident, který byl volen Národním shromážděním. Prezident zastupoval stát navenek, byl vrchním velitelem ozbrojených sil, jmenoval vyšší státní úředníky, přijímal vyslance a měl také právo udělovat amnestii. Jeho pravomoci však byly omezeny a nebyl ze své funkce odpovědný, tzn. akty, jimiž vykonával vládní úkoly byly podmíněny kontrasignací odpovědného člena vlády.

Výkonná a nařizovací moc náležela vládě. Členové, jejichž počet byl prozatímní ústavou stanoven na 17, byli voleni Národním shromážděním, kterému byla vláda odpovědná. Národní shromáždění mohlo vládě vyslovit nedůvěru, a to jak jednotlivcům, tak celku. Vláda rozhodovala o návrzích zákonů, věcech politické povahy, jmenování okruhu úředníků a náležela jí i normotvorná působnost, kterou vykonávala formou nařízení.

V dalších letech došlo postupně k dvěma novelizacím prozatímní ústavy. První novela, zákon č. 138/1919 Sb., znamenala zvýšení počtu poslanců na 270. Druhá ústavní novela, zákon č. 271/1919 Sb., přinesla změny závažnější – upravila postavení a vzájemné vztahy ústředních orgánů.

Především byly rozšířeny a konkretizovány pravomoci prezidenta republiky:

- ke zvolení prezidenta nyní postačuje nadpoloviční většina přítomných a souhlas dvou třetin z nich
- prezident sjednává a ratifikuje mezinárodní smlouvy
- prezident má právo suspenzivního veta k zákonům (dosud jen právo veta relativního)
- prezident má pravomoc jmenovat a odvolávat vládu a její členy (tato pravomoc na něj přešla z Národního shromáždění)

Touto novelou bylo také oslabeno dominantní postavení parlamentu a byly posíleny kompetence vlády. Byl vypuštěn přesně stanovený počet členů vlády a procedura vyslovení nedůvěry vládě byla více konkretizována.

Zahraníční politika

Ve dnech 18. ledna až 28. června 1919 se v Paříži konala Pařížská mírová konference, kde se projednávala otázka nových československých hranic. Zástupcem Československa na jednáních byl ministerský předseda Karel Kramář a ministr zahraničních věcí Edvard Beneš, kteří zde předali Radě devíti rozsáhlý soubor požadavků. Ty byly splněny jen částečně a řešení problému lze nalézt až v mezinárodních smlouvách uzavřených v letech 1919 – 1920.

První z nich byla Versailleská smlouva z roku 1919, která stanovila hranice s Německem. Její rozhodnutí vycházelo z historické hranice zemí Koruny české a zároveň ze smlouvy z roku 1742, kdy český stát ztratil většinu Slezska a Kladska ve prospěch Pruska. Díky Versailleské smlouvě byla k Československu nyní připojena i část Hlučínska. Další smlouva saint-germainská, též z roku 1919, stanovila hranice s Rakouskem. Postup byl stejný jako při určování hranic s Německem. V roce 1920 byla maďarskou vládou podepsána trianonská mírová smlouva, která definitivně vyřešila spory týkající se společných hranic se Slovenskem. Největším problémem se staly hranice s Polskem, konkrétně na Těšínsku. Na přelomu roku 1918 spor dokonce vyústil ve vojenský konflikt. Vše bylo urovnáno až v roce 1920 dohodou ministrů zahraničních věcí ve Spa a hranice byly určeny konferencí velvyslanců v červenci roku 1920.

Na základě tzv. malé saint-germainské dohody z roku 1919 byla k Československu připojena Podkarpatská Rus.

2.1.2 1920 – 1938

Ústava z roku 1920

Dne 29. února roku 1920 byla přijata Ústava Československé republiky (dále Ústava). Jednalo se o zákon č. 121/1920 Sb., současně s ním byly přijaty zákon č. 123/1920 Sb. (volební řád do poslanecké sněmovny), zákon č. 124/1920 Sb. (zákon o složení a pravomoci senátu), zákon č. 122/1920 Sb. (jazykový zákon), zákon č. 125/1920 Sb. (o volebním soudě) a zákon č. 126/1920 Sb. (o zřízení župních a okresních úřadů).

Ústava reflektovala řadu moderních ústavních principů ze zahraničních ústav – např. z francouzské ústavy tzv. třetí republiky z roku 1875 (konstrukce parlamentarismu), rakouské prosincové ústavy z roku 1867, americké ústavy z roku 1787 (preambule) a švýcarské ústavy z roku 1848, některé její části byly převzaty z mírových smluv (ty se týkaly např. ochrany menšin).

Ústava vytvořila parlamentní systém, který rozdělil státní moc na moc zákonodárnou, výkonnou a soudní a vymezil hranice mezi nimi.

Ústava ČSR se skládala z preambule, z uvozovacího zákona a vlastní ústavní listiny.

Preambule byla formulována podle vzoru americké ústavy, proklamovala jednotu československého národa, odvolávala se na historii národa i moderní zásady a za cíl bylo určeno začlenění se do společnosti národů jako člen vzdělaný, mírumilovný, demokratický a pokrokový.

Po preambuli následoval tzv. uvozovací zákon, složený z deseti článků. Z něj plynulo, že Ústava je norma nejvyšší právní síly, kterou mohou měnit nebo doplňovat pouze ústavní zákony.

Samotná ústavní listina byla členěna do šesti hlav s 134 paragrafy:

- Hlava I. – Všeobecná ustanovení,
- Hlava II. – Moc zákonodárná. Složení a působnost Národního shromáždění a jeho obou sněmoven,
- Hlava III. – Moc vládní a výkonná,
- Hlava IV. – Moc soudcovská,
- Hlava V. – Práva a svobody, jakož i povinnosti občanské,

- Hlava VI. – Ochrana menšin národních, náboženských a rasových

Hlava I. – Všeobecná ustanovení

Zde byly vymezeny základní principy formy státu a jeho režimu.

Hlava II. – Moc zákonodárná. Složení a působnost Národního shromáždění a jeho sněmoven

Zákonodárnou moc představovalo dvoukomorové Národní shromáždění, které bylo složeno z poslanecké sněmovny a senátu. Poslanecká sněmovna měla celkem 300 členů, volit do ní mohl každý československý občan od 21 let, právo být volen, tedy pasivní volební právo měl občan, který dosáhl 30 let. Senát se skládal ze 150 členů. Věková hranice pro aktivní volební právo zde byla stanovena na 26 let, pro pasivní volební právo až na 45 let. Poslanecká sněmovna vykazovala určitou převahu v širší pravomoci. Pouze ona totiž mohla vyslovit důvěru či nedůvěru vládě. Senát byl pouze odborná a kontrolující instituce, která byla zbavena přímého politického vlivu.

Parlament byl však centrem politické moci ve státě jen formálně. Ve skutečnosti se rozhodující moc soustřeďovala v exekutivě, respektive v mimoparlamentních mocenských centrech. Jedním z nich byla tzv. Pětka, ve které političtí představitelé jednali o všech významných záležitostech předběžně a následné hlasování o návrzích v parlamentu bylo pak už jen formalitou.

Hlava III. – Moc vládní a výkonná

Tato hlava se zabývá postavením prezidenta a ministerstev. Prezident byl volen na období sedmi let na společné schůzi obou sněmoven Národního shromáždění a to kvalifikovanou většinou obou. Nikdo nemohl být zvolen více než na dvě po sobě jdoucí volební období. Výjimkou byl první prezident T. G. Masaryk, na kterého se toto omezení nevztahovalo a který byl zvolen celkem čtyřikrát (v letech 1918, 1920, 1927 a naposledy v roce 1934). Prezidentem se mohl stát kandidát starší 35 let. Byl z výkonu své funkce neodpovědný a parlament ho neměl možnost odvolat. Pravomoci prezidenta byly vymezeny podobně jako v ústavě prozatímní z roku 1918.

Největší podíl na vládní a výkonné moci měla vláda. Jmenoval ji prezident republiky, který také určoval jednotlivým ministrům jejich rezorty. Vláda se skládala z předsedy a členů vlády. Jak už bylo řečeno, byla vláda ústavněprávně odpovědná poslanecké sněmovně, která ji

mohla vyslovit nedůvěru. Tato zásada je brána jako rozhodující znak parlamentní formy vlády. Úkoly a pravomoci vlády byly opět převzaty z ústavy z roku 1918.

Hlava IV. – Moc soudcovská

Tato část, zabývající se mocí soudcovskou, obsahovala principy demokratického právního státu, např. princip nezávislosti soudců, zákonnosti, veřejnosti a ústnosti řízení, zásadu obžalovací, odpovědnosti státu za škodu způsobenou nezákonným rozhodnutím apod.

Hlava V. - Práva a svobody, jakož i povinnosti občanské

Tato hlava se zabývá rovností, svobodou osobní a majetkovou, svobodou domovní, svobodou tisku a právem shromažďovacím a spolkovým, právem petičním, listovním tajemstvím, svobodou učení a svědomí a svobodou projevu mínění. Pod zvláštní ochranou zákonů je manželství, rodina a mateřství. Povinností každého způsobilého občana je pak podrobení se vojenskému výcviku a uposlechnutí výzvy k obraně státu. Hned v § 106 se hovoří o titulech, které mimo těch akademických mohly být udělovány pouze k označení úřadu či povolání. Toto bylo převzato ze zákona č. 61/1918 Sb., kterým bylo zrušeno šlechtictví, řády a tituly.

Hlava VI. - Ochrana menšin národních, náboženských a rasových

Poslední hlava se týkala ochrany národnostních, náboženských a rasových menšin. Zakotvení této ochrany v hlavě ústavy bylo v podstatě vnitrostátní provedení závazků, které byly Československu uloženy mezinárodními smlouvami (smlouva uzavřená v Saint-Germain-en-Laye v roce 1919).

Ústavu z roku 1920 lze hodnotit jako vcelku vyvážený, ucelený a moderní dokument demokratického státu, který v podstatě beze změn plnil úlohu základního zákona. Ani v období první republiky však ústavní mechanismus nefungoval bezproblémově. V letech 1920, 1926 a na podzim roku 1938 byla jmenována úřednická vláda, v letech 1931 – 1938 neexistoval ústavní soud a nejvyšší správní soud zase vykazoval malou efektivitu.¹⁴

¹⁴ Gerloch, A., Hřebejk, J., Zoubek, V.: Ústavní systém České republiky, s. 21

Ale i přesto, že Ústava byla obecně hodnocena kladně, existovaly zde některé vnitřní protiklady a dichotomie mezi ústavním textem a ústavní skutečností.

Hned úvod ústavy – tedy preambule – odráží ideu čechoslovakismu: „My, národ československý, chtějící upevniti dokonalou jednotu národa, ... přijali jsme ... ústavu pro Československou republiku.“ Tato teorie konstruovala jednotný, československý národ a vlastně tak přehlížela kulturní a politické rozdíly mezi oběma národy – českým a slovenským. Tento problém, daný tisíciletým rozdělením obou zemí, nejenže nebyl řešen, ale nebyl ani připuštěn. Faktem však je, že v tomto období žilo v Československu více Němců než Slováků a byl zde i nezanedbatelný počet Maďarů. Tyto neřešené národnostní vztahy a neustálé konflikty mezi těmito národy navzájem přispěly později k úplnému zhroucení koncepcí v národnostní problematice a v letech 1938 a 1939 byly Hitlerovskému Německu záminkou k postupnému rozbití republiky.

Pro zajímavost uvádím tabulku s rozdělením národností v Československu v roce 1937:

Tabulka 1: Národnosti Československa v roce 1937

Národnost	Počet osob	v %
Češi	7 615 010	49,99
Němci	3 358 559	22,05
Slováci	2 479 381	16,28
Maďaři	757 001	4,97
Ukrajinci	636 384	4,18
Židé*	213 684	1,41
Poláci	105 676	0,69
Ostatní	65 283	0,43
Celkem	15 230 978	100,00

* Jedná se o osoby, hlásící se k židovské národnosti. Židovské náboženství vyznávalo sice daleko více československých občanů, kteří se však většinou hlásili k české, německé aj. národnostem.

Zdroj: Vodička, K.; Cabada, L.: Politický systém České republiky

V praxi nebyl dále uveden zákon č. 126/1920 Sb., o župních a okresních úřadech v republice Československé. Podle něj měly být odstraněny země a vládě měly podléhat

přímo župy jako vyšší správní celky. Tento zákon nebyl v českých zemích vůbec realizován, na Slovensku byl zaveden až v roce 1923.

Text ústavy se také zmiňoval o autonomii Podkarpatské Rusi, která v letech 1920 – 1938 patřila k Československu. Toto ústavní ustanovení však nebylo v praxi nikdy naplněno.

Dalším problémem byl parlamentní systém, který jak už bylo řečeno, byl deformován vytvářením mimoparlamentních mocenských center. Nebyl zde dodržován ústavní princip volného poslaneckého mandátu a poslanci byli v rozporu s ústavou vázání stranickou disciplínou. Jestliže poslanec či senátor nehlasoval podle příkazu stranického vedení, byl na základě rozhodnutí Volebního soudu, institutu k tomu určenému, vyloučen ze strany a zbaven mandátu. Vlastníkem mandátu tedy v konečném důsledku nebyl poslanec ani senátor, ale politická strana.

Do září roku 1938 nebyla ústava z roku 1920 přímo novelizována, byla pouze doplněna ústavním zákon č. 293/1920 Sb. z. a n., o ochraně svobody osobní, domovní a tajemství listovního a ústavním zákonem č. 294/1920 Sb. z. a n., o podpisování zákonů a nařízení.

„K provedení ústavy však byla přijata celá řada zákonů, bez nichž by ústavní text nemohl být naplněn. Byly to zejména:

- zákon o zákonné ochraně Československé republiky (č. 449/1919 Sb. z. a n.);
- zákon o stálých seznamech voličských (č. 663/1919 Sb. z. a n.);
- zákon, jímž se stanoví zásady jazykového práva v republice Československé (č. 122/1920 Sb. z. a n.);
- zákon – řád volební do poslanecké sněmovny (č. 123/1920 Sb. z. a n.);
- zákon o složení a pravomoci senátu (č. 124/1920 Sb. z. a n.);
- zákon o volebním soudě (č. 125/1920 Sb. z. a n.);
- zákon o zřízení okresních a župních úřadů v republice Československé (č. 126/1920 Sb. z. a n.);
- zákon o volbě prezidenta republika (č. 161/1920 Sb. z. a n.);
- zákon o ústavním soudu (č. 162/1920 Sb. z. a n.);
- zákon na ochranu republiky (č. 50/1923 Sb. z. a n.)¹⁵

¹⁵ Gerloch, A., Hřebejk, J., Zoubek, V.: Ústavní systém České republiky, s. 22

Politická situace

Podle vzoru tzv. Pětek vznikaly v pozdějších letech i Šestky či Osmy. V meziválečném období existovaly vlády československé, čistě české či pouze slovenské. V polovině 20. let se situace změnila, na východě republiky získala poprvé nejvíce hlasů Hlinkova slovenská lidová strana a ve stejném čase začaly participovat ve vládě i německé politické strany, což trvalo až do roku 1938. Dalším mezníkem byl vznik komunistické strany na ustavujícím sjezdu v Praze v květnu 1921.

Roku 1935 byl prezidentem zvolen Dr. Edvard Beneš, který však funkci vykonával pouze do roku 1938. V období války byl v exilu a v letech 1945 – 1948 na své prezidentství navázal.

2.1.3 1938 - 1945

Mnichovská dohoda a II. republika

Dne 30. září byla v Mnichově za účasti zástupců Anglie, Francie, Německa a Itálie podepsána tzv. Mnichovská dohoda, která pojednávala o postoupení pohraničních oblastí ČSR Německu, Polsku a Maďarsku. Smlouva vstoupila v platnost v okamžiku jejího podepsání a bez ohledu na stanovisko Československa, které bylo paradoxně z jednání vyloučeno.

Stav, který vznikl po odtržení pohraničních oblastí ČSR (jednalo se přes 41 tisíc km²), nazýváme jako období tzv. druhé republiky. Zbytek Československa se ocitl pod tlakem, do jeho vnitřních záležitostí bylo zasahováno zvenčí a fungování ústavního systému bylo ochromeno a postupně znemožněno. Tento politický systém netrval dlouho – pouhých 167 dní, tedy v období od 1. října 1938 do 14. března 1939.

Obrázek 1: Československo po odtržení pohraničních oblastí

Zdroj: <http://www.wikipedia.cz>

Okupace Československa a Protektorát Čechy a Morava

Dne 14. března 1939 byl tehdejší prezident Emil Hácha donucen podepsat v Berlíně prohlášení, které obsahovalo zřeknutí se státní suverenity a odevzdání osudu českého národa do Hitlerových rukou. Agrese vůči Československu tak měla být zastřena formální dohodou, která sloužila hlavně k oklamání mezinárodní veřejnosti.

16. března 1939 vydal Hitler výnos o zřízení Protektorátu Čechy a Morava, který byl otištěn ve Sbírce zákonů a nařízení č. 75/1939. Tímto aktem byly likvidovány všechny zbývající a do té doby alespoň formálně existující svobody českého národa.

Protektorátu byla odepřena státní povaha a stal se pouze integrální součástí Německé říše. V článku 3 Hitlerova výnosu se sice hovoří o autonomii a samostatné správě, ale je patrné že tato ustanovení sloužila pouze k oklamání veřejnosti. Protektorát dále neměl způsobilost samostatně vystupovat v zahraničních vztazích (výjimkou byl vyslanec v Berlíně), neboť Říše převzala veškeré jeho mezinárodní záležitosti. Nebylo mu přiznáno ani právo na samostatnou vojenskou moc a vlastní vojenskou obranu, ta mu byla nyní poskytována Německem. Vládním nařízením čl. 317/1930 Sb. byla rozpuštěna bývalá

československá armáda. Říše měla také dohled nad poštou, dopravou a spoji. Byla zlikvidována celní výsost protektorátu a dále také právo na vlastní měnovou politiku. Ustanovení o autonomii tak bylo pouhou fikcí.

V protektorátu působily orgány dvojího druhu – říšské a autonomní. Říšské orgány byly těm autonomním nadřazeny a měly rozhodující postavení.

Hitler ve svém výnosu z 16. března 1939 stanovil, že „jako zástupce říšských zájmů jmenuje vůdce a říšský kancléř říšského protektora“. Rozhodujícím orgánem se tak v protektorátu stal říšský protektor, který stál nejen v čele okupačního, přísně centralistického donucovacího aparátu, ale kterému náleželo i řízení všech orgánů, úřadů a služeben říše na tomto území. Podřízeny mu byly autonomní orgány, ovládal protektorátní vládu i státního prezidenta. Protektor měl jako Hitlerův zástupce v rukou i normotvornou činnost, která byla zakotvena v Hitlerově nařízení ze 7. června 1939 o právu legislativy protektorátu a kde mu bylo přiznáno oprávnění vydávat vlastní právní předpisy či měnit nebo rušit autonomní právní normy.

Prvním říšským protektorem se stal baron K. v. Neurath, který však svůj úřad vykonával jen do září 1941, kdy byl na jeho místo jmenován tzv. zastupující říšský protektor Reinhard Heydrich. Jeho cílem bylo tvrdě potlačit odbojovou aktivitu v Protektorátu a dospět k tzv. „konečnému řešení“, tj. asimilaci větší části českého obyvatelstva.

V květnu 1942 byl na Heydricha spáchán atentát, čímž se sice značně posílilo postavení zahraničního odboje, zejména jeho londýnského centra, ale následující období si vyžádalo tisíce obětí (např. vyhlazení obcí Lidice a Ležáky) a téměř úplný rozpad vnitřní organizace domácího odboje. Novým zastupujícím říšských protektorem byl jmenován K. Daluge a po něm v srpnu 1943 nastoupil jako říšský protektor W. Frick.

Právě v srpnu 1943 se postavení říšského protektora změnilo. Hitlerovým zvláštním výnosem bylo zřízeno německé státní ministerstvo pro Čechy a Moravu v čele se státním ministrem K. H. Frankem. Na úřad přešla všechna rozhodující pravomoc protektora včetně té normotvorné.

„Němečtí okupanti okamžitě likvidovali veškeré zbytky parlamentarismu, které ještě z druhé republiky zbyly. Národní shromáždění, které se naposledy sešlo v prosinci 1939, bylo 21. března 1939 prezidentem Háchou rozpuštěno.“¹⁶

¹⁶ Kolektiv: Dějiny československého státu a práva (1918-1945), s. 110

Představitelem autonomní správy v Protektorátu se stal státní prezident Emil Hácha. Jeho pravomoci nebyly však přesně vymezeny. Hitlerův výnos z 16. března říká, že hlava protektorátu „potřebuje pro výkon svého úřadu důvěry Vůdce a říšského kancléře“ nebo že „členové vlády protektorátu jsou potvrzováni říšským protektorem“. Postavení prezidenta bylo tedy velmi labilní.

Nejvyšším orgánem výkonné moci byla protektorátní vláda v čele s Rudolfem Beranem. Její postavení bylo pouze formální a jak již bylo řečeno, členové vlády byli ve svých funkcích potvrzováni říšským protektorem a toto potvrzení mohlo být kdykoli odvoláno.

„Po nástupu Heydricha k moci zůstalo složení ministerstev shodné se strukturou převzatou z druhé republiky, zrušena byla pouze ministerstva národní obrany a zahraničních věcí. R. Heydrich v rámci snah o odstranění všech pozůstatků autonomie výrazně změnil i strukturu vlády a provedl její reorganizaci. Právně tyto změny byly zachyceny ve vládním nařízení č. 14 Sb., z 15. ledna 1942 o nové organizace některých ústředních orgánů.“¹⁷

Vláda jako kolektivní orgán přestala existovat, zůstala jen jednotlivá ministerstva. Zastupující říšský protektor tento krok zdůvodnil mimo jiné takto: „Nemohu si nechat líbit, aby se o mém pokynu ještě radila česká vláda, ministerská rada, zda má být proveden či ne.“ Do jednotlivých ministerstev byli vysláni němečtí generální zástupci, kteří disponovali rozhodujícími pravomocemi. Reakční české politické kruhy tak ztratily poslední mocenské pozice ve státním aparátu.

Na území Protektorátu existovaly tři skupiny obyvatelstva s rozdílným právním postavením:

- plnoprávní němečtí říšští občané, na které se vztahovaly různé výhody
- české obyvatelstvo, pro které byla vytvořena instituce protektorátní příslušnosti
- obyvatelstvo, na něž se vztahovaly rasové předpisy a bylo zbaveno právní ochrany

¹⁷ Kolektiv: Dějiny československého státu a práva (1918-1945), s. 111

Vytvoření samostatného Slovenského státu a Ústava Slovenského státu

Již od začátku roku 1939 uvažovali slovenští političtí představitelé o oddělení se od republiky a vytvoření samostatného státu.

V březnu 1939 byl dr. Tiso pozván do Berlína, kde mu byl dán ultimativní příkaz, aby bez prodlení vyhlásil samostatnost Slovenska a požádal Německo o ochranu. Hned 14. března byl svolán slovenský sněm, na kterém byl slavnostně vyhlášen svobodný slovenský stát. O devět dní později byla uzavřena Smlouva o ochraně, tzv. Schutzvertrag, ve které se Německo zavázalo poskytovat po dobu 25 let „ochranu nad politickou nezávislostí Slovenského štátu a nad integritou jeho území“.

Základní zákon Slovenského státu, tj. ústavní zákon č. 185/1939 Sl. z., byl přijat 21. července 1939. Byl inspirován totalitními režimy, v první řadě Německem a Itálií, dále Portugalskem, bývalým Rakouskem a dalšími.

Nejvyšším zákonodárným sborem byl sněm tvořený 80 poslanci, kteří měli být voleni v všeobecných, přímých a rovných volbách tajným hlasováním. Toto ustanovení však nebylo nikdy uskutečněno, neboť sněm fungoval ve stále stejném složení, v jakém se utvořil ve volbách v prosinci 1938. Činnost sněmu v oblasti legislativy byla omezená a jeho význam stále více klesal.

Prezidentem Slovenského státu se stal dr. Tiso. Byl volen sněmem na sedmileté období. Jeho pravomoci přesahovaly rámec ústavy – svolával a rozpouštěl sněm, měl suspenzivní veto vůči usnesením sněmu, podepisoval zákony a nařízení s mocí zákona, jmenoval a odvolával ministry, měl právo účastnit se jednání vlády a státní rady.

Formálně bylo jeho postavení potvrzeno v zákoně č. 215/1942 Sl. z., o Hlinkovej slovenskej ľudovej strane (dále HLLS), který vymezil postavení vůdce, tj. dr. Tisa. Další rozšíření jeho pravomocí přinesl ústavní zákon č. 200/1944 Sl. z., jímž dostal právo vydávat dekrety s mocí ústavního zákona.

„Vládu, kterou tvořil předseda a členové, jmenoval prezident. Byla sice odpovědná sněmu, ale vyslovení nedůvěry nemělo žádné následky. Měla právo vydávat nejen nařízení k provedení zákonů, ale i s mocí zákona, přičemž tato skupina norem se stala vlastně od

počátku existence Slovenského štátu významnější než zákony přijímané sněmem.¹⁸ Její pravomoci byly nadále rozšiřovány.

Dalším ústředním orgánem byla Státní rada. Byla tvořena zástupci HLLS, stran národnostních skupin, státní správy, územní samosprávy a zájmových organizací.

Soustava ústředních orgánů byla ústavními novelami rozšířena o Nejvyšší kontrolní dvůr, Senát a Ústřední senát.

Na konci války, kdy Slovensko opustila řada jeho vedoucích představitelů, Slovenský stát zanikl.

Prozatímní státní zřízení ČSR v exilu

Jako reakci na okupaci jmenoval prezident Beneš 22. července 1940 v Londýně československou emigrační vládu. Toto prozatímní státní zřízení bylo představováno prezidentem, Státní radou a vládou.

„Prezident prohlásil za neexistující a bezprávné vše, k čemuž došlo od září 1938. Mnichovská dohoda je dokument uzavřený a uplatňovaný v rozporu s normami mezinárodního práva i v rozporu s ústavou a právním řádem ČSR. Je proto od začátku neplatná“¹⁹ a spolu s ní se právního opodstatnění nedostává ani druhé republice, Protektorátu či Slovenskému štátu. V prosinci 1942 vydala londýnská vláda usnesení, ve kterém prohlásila Benešovu rezignaci v roce 1938 za vynucenou a tudíž neplatnou.

Státní rada byla vytvořena na základě ústavního dekretu prezidenta republiky č. 1/1940 Úř. věst. z 21. července 1940 „O ustanovení Státní rady jako poradního sboru prozatímního státního zřízení ČSR“. Rada byla charakterizována jako poradní sbor prezidenta a jako pomocný a kontrolní orgán v rámci prozatímního státního zřízení. Tvořilo ji nejvýše 40 členů.

Vláda se skládala z předsedy J. Šrámka, 12 ministrů a státních tajemníků. Zákonodárná moc byla ústavním dekretem prezidenta republiky č. 2/1940 Úř. Věst. z 15. října 1940 přenesena na prezidenta. Tento dekret řešil problém vyplývající z nemožnosti svolat Národní shromáždění. Zákonodárná činnost tak byla po dobu existence prozatímního státního

¹⁸ Kolektiv: Dějiny československého státu a práva (1918-1945), s. 122

¹⁹ Malý, K.: Dějiny českého a československého práva do roku 1945, s. 403

zřízení vykonávána prezidentem na návrh vlády ve formě dekretů, které spolupodepisoval předseda vlády.

Prozatímní státní zřízení ČSR uznaly postupně všechny tři mocnosti – SSSR, Velká Británie a USA.

Obnovení ústavní listiny z roku 1920

Od roku 1938 až po konec války vznikly na území celkem čtyři druhy právních předpisů:

- akty orgánů prozatímního státního zřízení ČSR
- akty Protektorátu Čechy a Morava
- akty Slovenského státu
- akty Slovenské národní rady

Československá ústavní listina přestala platit. K obnovení její účinnosti došlo cestou ústavní restituce, tj. na základě čl. I. ústavního dekretu prezidenta republiky dr. E. Beneše č. 11/1944 Úř. věst. čsl., o obnovení právního pořádku. To byl jeden ze stěžejních dokumentů obnovy československé ústavnosti. Vydán byl 3. 8. 1944 a byla v něm definována otázky kontinuity a diskontinuity československého právního řádu takto: „Ústavní a jiné právní předpisy československého státu, vydané do 29. 9. 1938 včetně, pocházejí ze svobodné vůle československého lidu a jsou československý právní řád. Předpisy, vydané v oblasti tohoto řádu v době, kdy československý lid byl zbaven své svobody, nejsou součástí československého právního řádu. Doba nesvobody jest doba ode dne 30. 9. 1938 až do dne, který bude určen vládním nařízením.“ (do 4. 5. 1945)²⁰

Po válce byla tedy obnovena ústavní listina z roku 1920, která však byla modifikována ústavními dekrety prezidenta republiky. K nejvyšším ústavním orgánům předválečného Československa – parlamentu, vládě a prezidentovi – přibýly po válce i mocenské orgány slovenské.

²⁰ Gerloch, A., Hřebejk, J., Zoubek, V.: Ústavní systém České republiky, s. 24

2.1.4 1945 – 1948

Košický vládní program

Prozatímní státní zřízení ČSR bylo ukončeno jmenováním československé vlády Národní fronty dne 4. dubna 1945 v Košicích. Její program, známý také jako tzv. Košický vládní program, se stal základním směrem činnosti vlády, která na osvobozeném území postupně přebírala moc.

„Košický vládní program byl programem revolučního vytváření systému regulované demokracie, eufemisticky nazvané „lidová demokracie“, která postupně opouštěla ideové základy a ústavní principy parlamentní demokracie a svobodné tržní ekonomiky, na nichž byla založena předmnichovská republika, a v návaznosti na po válce se vyvinuvší mezinárodní vztahy směřovala k nastolení autoritativního systému vlády jediné strany – Komunistické strany Československa – a k všeobecnému vyvlastnění.“²¹

Zde jsou vybrané úryvky z Košického vládního programu:

„ ... (vláda) chce ještě více upevňovat bojovou spolupráci čsl. armády s Rudou armádou a vidí v ní vzor pro budování nové, skutečně demokratické, antifašistické čsl. armády.“

„ ... budou organizace, výzbroj a výcvik nové čsl. branné moci stejné jako organizace, výzbroj a výcvik Rudé armády.“

„ ... chce vláda jednou provždy skoncovat s tzv. „nepolitičností“ armády u vědomí, že pod touto nepolitičností se skrývá podceňování morálního faktoru v boji a že pod její rouškou bují reakční, antidemokratické a kapitulantské tendence.“

„Vláda bude od počátku uplatňovat praktickou součinnost se Sovětským svazem a to ve všech směrech – vojensky, politicky, hospodářsky, kulturně ...“

„ ... bude z našich učebnic odstraněno vše, co tam bylo antisovětského, mládež bude i náležitě poučována o SSSR. Ruský jazyk bude proto v novém učebním plánu z cizích jazyků na prvním místě.“

„Košický vládní program tak ve svém důsledku znamenal pro republiky výrazné okleštění demokratických principů, zavedení možnosti vyřizování osobních účtů s politickými oponenty z let 1918 – 1938, jednostrannou orientaci země na SSSR, pokusy o sovětizaci a

²¹ Grónský, J.: Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa II. (1945 – 1960), s. 22

politizaci armády a školství a vlastně i rozbití předválečné ČSR. Tím vším pak připravil dobrou půdu pro zakořenění komunistické diktatury.²²

„Odhlédneme-li od formální stránky, tj. formulací typických pro komunistickou frazeologii, jde zejména o obsahovou stránku programu, která daleko překračuje ústavněprávní kontinuitu. Jde zejména o následující části programu:

- opuštění koncepce čechoslovakismu; uznání svébytnosti slovenského národa; uznání pravomocí SNR; souhlas s vytvářením slovenských vojenských útvarů; příslib, že toto řešení není provizorním stavem
- vznik politického systému Národní fronty, ve kterém všechny politické strany jsou stranami vládními; omezení politického pluralismu a vyloučení institucionalizované opozice
- vytvoření soustavy národních výborů jako orgánů veřejné správy (státní správy a samosprávy) ve všech jejích oborech
- vyloučení obyvatel německé a maďarské národnosti z československého politického národa a jejich zbavení československého státního občanství
- proklamace a realizace zásadních zásahů do vlastnických vztahů vyúsťující v rozsáhlé znárodnění
- prosazování nové kvality ekonomické, sociální a kulturní politiky státu
- modifikace státní ideje, ideové orientace státu a bezpečnostní, obranné a zahraniční politiky státu, orientované jednoznačně a jednostranně na Sovětský svaz při zdůraznění všeslovenské vzájemnosti jako jisté kamufláže této orientace²³

Státní orgány po roce 1945

Po roce 1945 došlo k několika změnám. K té první patřil vznik Slovenské národní rady, jejíž vzájemné vztahy s československými orgány byly vymezeny v tzv. pražských dohodách. Tyto dohody, přijaté v letech 1945 – 1946, byly celkem tři:

- dohoda mezi vládou ČSR a předsednictvem SNR
- dohoda mezi vládou ČSR a SNR
- dohoda politických stran sdružených v Národní frontě

²² http://www.svedomi.cz/dokdoby/mas_kosvlpr.htm

²³ Grónský, J.: Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa II. (1945 – 1960), s. 21

Další změnou bylo vytvoření soustavy národních výborů, a to na základě ústavního dekretu prezidenta republiky č. 18/1944 Sb. ze dne 4. 12. 1944.

Dne 28. listopadu 1945 zahájilo svoji činnost jednokomorové Prozatímní národní shromáždění. Na zemských sjezdech delegátů Čech a Moravy bylo zvoleno 200 poslanců tohoto shromáždění, dalších 100 poslanců bylo zvoleno na sjezdu národních výborů Slovenska a současně byla zvolena Slovenská národní rada.

Ústavní dekret č. 47/1945 Sb., o Prozatímním národním shromáždění, stanovil tomuto orgánu následující úkoly:

- potvrdit ve funkci prezidenta republiky až do nové volby
- vykonávat přiměřeně pravomoc Národního shromáždění podle ústavní listiny a jiných zákonů (což fakticky znamenalo připravit volby do nového parlamentu)

Prozatímní národní shromáždění přijalo za dobu své existence celkem 80 zákonů, z ústavního hlediska měly největší význam zákony utvrzující volební systém do Ústavodárného národního shromáždění – budoucího parlamentu, který měl projednat a schválit novou ústavu.

„Právním základem volebního práva se staly:

- ústavní zákon č. 65/1946 Sb., o Ústavodárném národním shromáždění (z 11. 4. 1946)
- zákon č. 67/1946 Sb., o volbě Ústavodárného národního shromáždění
- zákon č. 28/1946 Sb., o úpravě stálých seznamů voličských“²⁴

Dne 26. května 1946 se konaly volby do Ústavodárného shromáždění. Jednalo se o první poválečné parlamentní volby, které však byly současně i na dlouho posledními demokratickými volbami. Celostátně v nich zvítězila Komunistická strana Československa, která získala celkem 31,05 % hlasů. Výsledek voleb se odrazil ve složení vlády – premiérem se stal předseda strany Klement Gottwald.

Základním úkolem Ústavodárného shromáždění bylo kromě rozsáhlé legislativní činnosti připravit novou ústavu. Tento úkol byl později pomocí zákona č. 197/1946 Sb. přenesen do vytvořeného ústavního výboru.

„Rozpory v přípravě ústavy byly odrazem stále silněji se vyhrocujících dvou koncepcí – zda za základ vzít ústavní listinu z roku 1920, nebo vypracovat ústavu koncepčně novou.

²⁴ Gerloch, A., Hřebejk, J., Zoubek, V.: Ústavní systém České republiky, s. 30

V těchto přístupech se odrážel zásadní spor o budoucí charakter státu, který vyvrcholil v únoru 1948.²⁵

2.1.5 1948 – 1960

V únoru roku 1948 převzala moc v Československu komunistická strana. Existovaly tři základní příčiny toho, že jen malá část obyvatelstva a politické reprezentace s nastolením této totalitní moci nesouhlasila.

Tou první byl fakt, že únor 1948 se jevil jako článek v řetězu politických událostí, které započaly v dubnu 1945 na základě politických dohod v Moskvě. Z politického hlediska nejvýznamnější bylo vytvoření systému omezeného politického pluralismu v rámci Národní fronty, kdy byla znemožněna spontánnost vzniku politických stran a omezena jejich svobodná soutěž a kdy došlo rovněž k odstranění rozdílů mezi stranami vládnoucími a opozičními.

„Druhým důvodem bylo, že politický, sociální a ekonomický vývoj byl již od konce války chápán jako proces transformace společnosti v novou kvalitu uspořádání, vyjádřenou v názvu „lidová demokracie“, založené nejen na omezení politického pluralismu, ale i soukromého vlastnictví a svobody trhu.“²⁶

Posledním důvodem bylo založení Lidových milicí a ustanovení akčních výborů Národní fronty, které se zabývaly prověřkovou činností a odpůrce nového režimu rovnou zatýkaly, a to bez jakéhokoliv právního podkladu.

Ústava 9. května

Dne 9. května 1948 byla na poslední schůzi Ústavodárného národního shromáždění jednomyslně přijata nová ústava – tzv. Ústava 9. května - jako ústavní zákon č. 150/1948 Sb.

Text ústavy byl částečně inspirován sovětskou ústavou z roku 1936, do značné míry ale navazoval i na ústavu z roku 1920 a byly zde zachovány „některé formální demokratické

²⁵ Gerloch, A., Hřebejk, J., Zoubek, V.: Ústavní systém České republiky, s. 32

²⁶ Gerloch, A., Hřebejk, J., Zoubek, V.: Ústavní systém České republiky, s. 33

rysy. Jednalo se například o zachování rysů formální parlamentní demokracie s dělbou moci, ústavní utvrzení práv a svobod občanů a koncepce nezávislého soudnictví.²⁷

Existoval zde však rozpor mezi ústavním textem a skutečností. Jako příklad je možné uvést dělbou moci, která byla sice v ústavě zakotvena, avšak po roce 1948 fakticky neexistovala.

Ústava se skládá z prohlášení, základních ústavních zásad vyjádřených v 12 článcích a samotného textu ústavy, který se dělí na 10 kapitol s celkem 178 paragrafy:

- Kapitola I. – Práva a povinnosti občanů
- Kapitola II. – Národní shromáždění
- Kapitola III. – President republiky
- Kapitola IV. – Vláda
- Kapitola V. – Slovenské národní orgány
- Kapitola VI. – Národní výbory
- Kapitola VII. – Soudy
- Kapitola VIII. – Hospodářské zřízení
- Kapitola IX. – Obecná ustanovení
- Kapitola X. – Ustanovení závěrečná a přechodná

Struktura ústavy se tedy již na první pohled liší od ústavy z roku 1920.

Úvodní část ústavy – prohlášení – již odráží ideologii nového režimu. Začíná takto: „My lid československý, prohlašujeme, že jsme pevně rozhodnuti vybudovat osvobozený stát jako lidovou demokracii, která nám zajistí pokojnou cestu k socialismu.“

Následujících dvanáct článků stanovuje toto: státním zřízením je lidově demokratická republika, jediným zdrojem moci ve státě je lid (článek 1); jde o jednotný stát dvou rovnoprávných slovanských národů, čímž rozumí Čechy a Slováky (článek 2); základní občanská práva a svobody, včetně nových sociálních práv a zároveň občanské povinnosti (článek 3); formální koncepce dělby moci (články 4 – 7, 11); zachování slovenských národních orgánů – SNR a Sboru pověřenců (články 8, 9); nositelem a vykonavatelem státní

²⁷ Grónský, J.: Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa II. (1945 – 1960), s. 337

moci v obcích, okresech a krajích jsou národní výbory (článek 10); znárodnění nerostného bohatství, průmyslu, velkoobchodu a peněžnictví (článek 12).

Všechny tyto články jsou podrobněji rozvedeny v samotném textu ústavy:

Kapitola první – Práva a povinnosti občanů

První část vymezuje rovnost občanů před zákonem, základní občanská práva a svobody - osobní a domovní svobodu, tajemství listovní a tajemství dopravovaných zpráv, svobodu pobytu, svobodu majetkovou, právo petiční a svobodu shromažďovací. Vše je doplněno zcela nově upravenými právy sociálními a právem na vzdělání. Lze zde sledovat návaznost na Ústavní listinu z roku 1920, Ústava z 9. května však narozdíl od předešlé ústavy nezakotvuje „menšinová práva, což vyplývalo ze specifické poválečné situace a zbavení obyvatel německé a maďarské národnosti státního občanství ústavním dekretem č. 33/1945 Sb.“²⁸ Dále se zde hovoří o základních povinnostech občana ke státu a společnosti. K těm patřila branná povinnost a povinnost pracovat podle svých schopností, zachovávání věrnosti republiky nebo povinnost udržovat a zvelebovat národní majetek.

Kapitola druhá – Národní shromáždění

Nejvyšším orgánem moci zákonodárné je jednokomorové Národní shromáždění, tvořené třemi sty poslanci, volenými na dobu šesti let.²⁹

V zemi, kde se moc koncentrovala v nejužším vedení KSČ, však pozbývalo Národní shromáždění svůj smysl. Byl zaznamenán jen jediný případ jiného než jednomyslného hlasování. Postupem let se stále snižoval počet přijatých zákonů – v roce 1949 jich bylo 89, o šest let později už pouze pět. Současně narůstal počet nařízení vlády a jiných druhotných normativních aktů vydávaných ministerstvy a jinými ústředními orgány státní správy.

„Ustanovení kapitoly druhé ústavy byla v padesátých letech novelizována dvakrát, a to:

- ústavním zákonem č. 26/1954 Sb., o volbách do Národního shromáždění a volbách do Slovenské národní rady,

²⁸ Grónský, J.: Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa II. (1945-1960), s. 339

²⁹ Zde je rozdíl oproti Ústavě z roku 1920 – Národní shromáždění bylo dvoukomorové.

- ústavním zákonem č. 35/1960 Sb., o změně ústavního zákona o volbách do Národního shromáždění a volbách do Slovenské národní rady a ústavního zákona o národních výborech³⁰

Kapitola třetí – President republiky

Prezidentem republiky může být volen každý občan, který je volitelný do Národního shromáždění a dosáhl věku 35 let. Prezidenta volí Národní shromáždění a k platnosti volby je třeba přítomnosti nadpoloviční většiny poslanců. Zvolen je ten, pro koho se vysloví nejméně tři pětiny přítomných. Volební období trvá sedm let, nikdo nemůže být zvolen více než dvakrát po sobě. Toto ustanovení se nevztahuje na druhého prezidenta Československé republiky (ustanovení bylo převzato z Ústavy z roku 1920, ve které se tato formulace týkala prezidenta prvního).

Pravomoci prezidenta byly obdobné jako v ústavě předcházející a vymezení postavení prezidenta tedy celkově navazovalo na Ústavní listinu z roku 1920.

„Skutečná váha prezidenta v ústavním a politickém systému státu byla ovšem v době tzv. „dělnických prezidentů“ dána především spojením funkce prezidenta s vedoucí funkcí v KSČ. Klement Gottwald byl v letech výkonu funkce (1948 – 1953) současně předsedou KSČ, Antonín Zápotocký vykonával kromě funkce prezidenta (1953 – 1957) současně funkci člena Předsednictva ÚV KSČ a Antonín Novotný byl po celou dobu výkonu prezidentské funkce (1957 – 1968) současně prvním tajemníkem ÚV KSČ (tj. nejvyšším funkcionářem strany).“³¹

Kapitola čtvrtá – Vláda

„Nejvyšším orgánem moci vládní a výkonné je vláda. Je odpovědna Národnímu shromáždění. Jmenuje ji a odvolává prezident republiky.“

Pro toto období byla „charakteristická mimořádně velká centralizace a byrokratizace veřejné správy a vytváření stále nových ústředních orgánů státní správy v čele s členem vlády. V roce 1956 tak např. v ČR působilo 30 ministerstev.“³² Kromě obvyklých ministerstev

³⁰ Grónský, J.: Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa II. (1945-1960), s. 340

³¹ Grónský, J.: Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa II. (1945-1960), s. 342

³² Grónský, J.: Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa II. (1945-1960), s. 345

existovalo dalších dvacet dva hospodářských ministerstev – např. paliv, energetiky, hutního průmyslu a rudých dolů, chemického průmyslu, těžkého strojírenství atd.

Čtvrtá kapitola byla novelizována těmito ústavními zákony: ústavním zákonem č. 47/1950 Sb., ústavním zákonem č. 81/1953 Sb. a ústavním zákonem č. 33/1956 Sb.

Kapitola pátá – Slovenské národní orgány

„Slovenské národní orgány vykonávají moc zákonodárnou, vládní a výkonnou na území Slovenska. Slovenská národní rada vykonává moc zákonodárnou ve věcech národní nebo regionální povahy,“ Sboru pověřenců přísluší moc vládní a výkonná kromě věcí národní obrany, zahraniční politiky a zahraničního obchodu (jde např. o obecnou správu vnitřní, správu finanční, správu zdravotní, správu sociální a ochranu práce, správu technickou, spravedlnost atd.).

Je zde nově upraven poměr českého a slovenského národa, a to na základě uznání svébytnosti slovenského národa a jeho rovnoprávnosti s národem českým. Slovenská národní rada však dostala v ústavě sice opticky hojnou, ale drobnou pravomoc, a skutečná moc patřila pražskému centru a kolaborujícím slovenským zástupcům.³³

Celá pátá kapitola ústavy byla však s účinností od 1. 8. 1954 zrušena a nahrazena ústavním zákonem č. 33/1956 Sb., o slovenských národních orgánech.

Kapitola šestá – Národní výbory

Národní výbory se dělí na místní, okresní a krajské. „Vykonávají na území, pro které jsou zvoleny, veřejnou správu ve všech jejích oborech, zejména obecnou správu vnitřní, správu kulturní a osvětovou, ochranu práce a správu zdravotní a sociální.“

Soustava národních výborů se však pro komunistickou stranu stala prostředkem pro ovládnutí společnosti. Pléna národních výborů se stala – podobně jako Národní shromáždění a Slovenská národní rada – jen „křovím“ v mechanismu, kterým KSČ realizovala svou monopolní mocenskou pozici ve státě.³⁴

³³ Soukup, L., Malý, K.: Vývoj práva v Československu v letech 1945–1989, s. 205

³⁴ Grónský, J.: Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa II. (1945-1960), s. 348

Šestá kapitola byla ústavními zákony č. 81/1953 Sb. a č. 12/1954 Sb. změněna a doplněna. Na druhý ústavní zákon navazovaly dva prováděcí zákony, a to zákon č. 13/1954 Sb., o národních výborech a zákon č. 14/1954 Sb., o volbách do národních výborů.

Kapitola sedmá – Soudy

Pro celé území Československa byly zřízeny tyto soudy: nejvyšší soud, nejvyšší vojenský soud a správní soud.

„Moc soudní měla být nezávislá, přičemž ústava předpokládala kromě soudců z povolání i soudce z lidu, kteří si byli při rozhodování rovni. Soudci sice vykonávali svůj úřad nezávisle, ale byli přitom „vázáni právním řádem lidové demokracie“.“³⁵

První polovina padesátých let byla obdobím devastace československé justice. „Začalo období politicky motivovaných a režirovaných soudních řízení, inscenovaných politických procesů.“³⁶ Příkladem může být odsouzení generála H. Píky či Dr. Milady Horákové.

Legislativní změny, ke kterým došlo v roce 1956, byly ovlivněny XX. Sjezdem Komunistické strany Sovětského svazu. Zde byl kritizován tzv. kult osobnosti Stalina, tedy celý systém stalinismu, který se vyznačoval výše uvedenou teroristickou justicí a mimosoudními represemi.

Sedmá kapitola byla nepřímo změněna a doplněna ústavním zákonem č. 64/1952 Sb., o soudech a prokuratuře.

Kapitola osmá – Hospodářské zřízení

Samostatná kapitola o hospodářském zřízení byla v československých ústavních dějinách novinkou.

Ústava říká, že „výrobní prostředky jsou buď národním majetkem, nebo majetkem lidových družstev, anebo jsou v soukromém vlastnictví jednotlivých výrobců“. „Vedle státního a družstevního vlastnictví bylo tedy zaručeno i vlastnictví soukromé s hranicí 50 zaměstnanců a 50 hektarů půdy, což mělo předem neutralizovat očekávaný odpor malého a středního podnikání.“³⁷ Tento třísektorový hospodářský systém byl však postupně měněn

³⁵ Kuklík, J.: Vývoj československého práva 1945-1989, s. 119

³⁶ Grónský, J.: Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa II. (1945-1960), s. 351

³⁷ Soukup, L., Malý, K.: Vývoj práva v Československu v letech 1945-1989, s. 205

v jednotné, centrálně řízené a plánované socialistické hospodářské zřízení, které bylo založeno na společném vlastnictví výrobních prostředků (tedy jen na státním a družstevním).

§ 149 obsahuje toto: „Národní majetek je zásadně v rukou státu (státní vlastnictví). Části národního majetku, které nejsou celostátního významu a slouží veskrze nebo převážně obyvatelstvu některého správního celku (obce, okresu, kraje), mohou být v rukou svazků lidové správy (komunální vlastnictví).“ V průběhu let 1949 – 1950 došlo k podstatné změně a to zákonem č. 279/1949 Sb., o finančním hospodaření národních výborů. Národní výbory se hospodářsky napojily na státní rozpočet, což znamenalo konec jejich samosprávy. Vládní nařízení č. 90/1950 Sb. již národní výbory označilo jako „správce národního majetku“.

Ústava se dále zmiňuje o jednotném hospodářském plánu: „Jednotným hospodářským plánem řídí stát veškerou hospodářskou činnost, zejména výrobu, obchod a dopravu tak, aby byla zajištěna účelná míra národní spotřeby, aby množství, jakost a plynulost výroby byly stupňovány a aby tak postupně vzrůstala životní úroveň obyvatelstva.“

Osmá kapitola nebyla v průběhu těchto let nijak měněna či doplňována.

Kapitola devátá – Obecná ustanovení

Tato kapitola pojednává o občanství, územně správních celcích³⁸, hlavním městě a státních znacích Československa.

Kapitola desátá – Ustanovení závěrečná a přechodná

Ústava nabyla účinnosti dne 9. 6. 1948, kdy byla vyhlášena ve Sbírce zákonů.

Jak už bylo řečeno, Ústava 9. května byla příkladem rozporu mezi ústavním textem, zákony a právní praxí. Ústavnost byla iluzorní současně ve dvou oblastech:

1. Ustanovení o základních lidských a občanských právech

Ústava byla v praxi často obcházena, k čemuž napomáhala neexistence ústavního soudu, likvidace Nejvyššího správního soudu a ovládnutí formálně nezávislého soudnictví komunistickou stranou.

³⁸ Zřízení krajů dle zákona č. 280/1948 Sb., o krajském zřízení

Příkladem může být zákonná úprava volebního práva. Při zavedení jednotné kandidátky NF (zákon č. 75/1948 Sb., o volbách do Národního shromáždění, ve znění zákona č. 204/1948 Sb.) byl zcela popřen smysl voleb a ty byly pak jen jakýmsi potvrzením politického režimu.

2. Rozdělení pravomoci a působnosti ústavních orgánů

Tato rozdělení ústava formálně provedla, avšak reálné mocenské centrum (politbyro KSČ) fungovalo mimo ústavní struktury, stálo vlastně nad státem a neřídilo se ústavním vymezením postavení těchto orgánů, i když je využívalo k přeměně stranických usnesení v závazná rozhodnutí. Ústava 9. května neměla žádné ustanovení o vedoucí úloze Komunistické strany Československa, to se objevilo až v textu ústavy z roku 1960.³⁹

Ústava 9. května byla postupně novelizována těmito ústavními zákony:

- ústavní zákon č. 64/1952 Sb., o soudech a prokuratuře,
- ústavní zákon č. 12/1954 Sb., o národních výborech,
- ústavní zákon č. 26/1954 Sb., o volbách do Národního shromáždění a Slovenské národní rady,
- ústavní zákon č. 33/1956 Sb., o slovenských národních orgánech

Zákony o zesílení trestní represe

Tyto zákony, přijaté v druhé polovině roku 1948 Národním shromážděním, vytvořily zákonné předpoklady trestní represe z let 1949 – 1953. Jednalo se o zákon na ochranu lidově demokratické republiky č. 231/1948 Sb., který vymezil celou řadu skutkových podstat trestných činů převážně politické povahy – např. velezradu, sdružování proti státu, hanobení republiky, vyzvědačství atd. Dalšími zákony byl zákon č. 232/1948 Sb., o státním soudu, který ukládal tresty za trestné činy uvedené ve výše popsaném zákoně, a zákon č. 247/1948 Sb., o táborech nucených prací.

³⁹ Gerloch, A., Hřebejk, J., Zoubek, V.: Ústavní systém České republiky, s. 35

2.1.6 1960 - 1990

Ústava z roku 1960

Dosavadní ústava z roku 1949 byla v roce 1960 nahrazena novou tzv. socialistickou ústavou – ústavním zákonem č. 100/1960 Sb.

„Ve srovnání s Ústavou 9. května představovala obsahově i formálně nižší úroveň. To, že ústava a politická a sociální realita spolu souvisely jen velmi málo, dokazuje fakt liberalizace společenského života 60. let ústící v „obrodny proces“ roku 1968.“⁴⁰

Nová ústava přinesla mnohé negativní změny. Patřila mezi ně změna tradičního názvu státu a státního znaku, ústavní zakotvení vedoucí úlohy KSČ, upuštění od tradičního systému dělby moci, hierarchizace vlastnictví na státní, družstevní a osobní, zvýraznění rozhodující úlohy státu v ekonomice, odlišné definování práv a svobod občanů a omezení pravomocí prezidenta a Slovenské národní rady.

Ústavní listina se členila na preambuli a devět hlav o 112 člancích:

- Hlava I. – Společenské zřízení
- Hlava II. – Práva a povinnosti občanů
- Hlava III. – Národní shromáždění
- Hlava IV. – Prezident republiky
- Hlava V. – Vláda
- Hlava VI. – Slovenská národní rada
- Hlava VII. – Národní výbory
- Hlava VIII. – Soudy a prokuratura
- Hlava IX. – Ustanovení obecná a závěrečná

Nyní jednotlivé hlavy rozeberu podrobněji:

Hlava I. – Společenské zřízení

Československá republika byla přejmenována na Československou socialistickou republiku (ČSSR). Čl. 1 říká, že „Československá socialistická republika je socialistický stát, založený na pevném svazku dělníků, rolníků a inteligence, v jehož čele je dělnická třída.“

⁴⁰ Gerloch, A., Hřebejk, J., Zoubek, V.: Ústavní systém České republiky, s. 37

Ústava upustila od tradičního systému dělby moci a poprvé byla ústavně zakotvena vedoucí a řídicí úloha KSČ ve státě a společnosti (čl. 4).

„Socialistické společenské vlastnictví má dvě základní formy: státní vlastnictví, které je vlastnictvím všeho lidu (národní majetek), a družstevní vlastnictví (majetek lidových družstev).“ (čl. 8) Ústava dále rozlišuje mezi vlastnictvím osobním a „drobným osobním hospodářstvím“.

„Veškerá kulturní politika v Československu, rozvoj vzdělání a vyučování jsou vedeny v duchu vědeckého světového názoru, marxismu-leninismu, a v těsném spojení se životem a prací lidu.“ (čl. 16)

Hlava II. – Práva a povinnosti občanů

Práva a povinnosti občanů zde byly definovány méně konkrétně než v ústavě předešlé a definitivně bylo upuštěno od zásad daných Ústavou z roku 1920. Zájmy společnosti byly nyní stavěny nad práva jednotlivce.

„Základním problémem režimu občanských práv, svobod a povinností však bylo, že jejich rámcové, deklarativní a ideologicky pojaté ústavní zakotvení ponechávalo otevřenou možnost omezování základních práv a ukládání povinností druhotnými právními předpisy, včetně předpisů interních, často navíc nepublikovaných a občanům nepřístupných.“⁴¹

Hlava III. – Národní shromáždění

Jako nositel „úplnosti moci“ mělo Národní shromáždění klíčovou pozici v soustavě nejvyšších ústavních orgánů. Tuto koncepci jednoty moci je ale nutno vidět ve světle ústavně utvrzené vedoucí úlohy KSČ ve společnosti i ve státě v čl. 4 – tento článek se zdá být nejreálnějším článkem celé Ústavy. Skutečná moc ve státě tak byla soustředěna v předsednictvu (politbyru) a sekretariátu ÚV KSČ.⁴² Národní shromáždění mělo 300 členů volených na čtyři roky a mandát poslance byl považován za mandát imperativní.

Ze svého středu si Národní shromáždění volilo 30členné Předsednictvo NS, které mohlo vydávat tzv. zákonná opatření. Ta se vyhlášovala jako zákony a měla jejich právní sílu, následně však musela být schválena na nejbližším zasedání Národního shromáždění.

⁴¹ Grónský, J.: Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa III. (1960-1989), s. 27

⁴² Pavlíček, V.: Ústavní právo a státověda, II. díl, Ústavní právo České republiky, část 1., s. 86

Hlava IV. – Prezident republiky

Pravomoci prezidenta byly výrazně oslabeny. Dle čl. 61/2 je „prezident republiky odpovědný z výkonu své funkce Národnímu shromáždění.“ Ústava již nezakotvovala jeho právo na odročení zasedání či rozpuštění Národního shromáždění a bylo mu odejmuto i právo veta proti zákonům, které byly NS přijaty.

Funkce prezidenta byla spojena s funkcí prvního tajemníka ÚV KSČ, z čehož vyplývaly bezkonfliktní vztahy mezi nejvyššími státními orgány, jejichž představitelé byli většinou členy předsednictva ÚV KSČ.

Podle sovětského vzoru se uvažovalo i o tzv. „kolegiální hlavě státu“, což bylo nakonec zamítnuto. Další změnou bylo zkrácení délky prezidentova funkčního období na pět let.

Hlava V. - Vláda

Čl. 66/1 říká: „Vláda je nejvyšším výkonným orgánem státní moci Československé socialistické republiky.“ Vláda tedy nebyla vrcholný či nejvyšší orgán moci výkonné, ale moci státní. Tato koncepce vycházela z odmítnutí principu horizontální dělby moci.

Vláda se skládala z předsedy, místopředsedů a ministrů. Podle vládního nařízení č. 5/1953 Sb. tvořili předseda a místopředsedové předsednictvo vlády, které dostalo ve vymezených věcech samostatnou pravomoc.

Hlava VI. – Slovenská národní rada

Ústava zakotvila slovenské národní orgány v nové podobě, která vyplývá už z názvu hlavy šesté – „Slovenská národní rada“, nikoliv „Slovenské národní orgány“.⁴³

Čl. 73 říká: „Slovenská národní rada je národním orgánem státní moci a správy na Slovensku.“ Pravomoci Slovenské národní rady byly omezeny pouze na věci „národní a regionální povahy“. „Její zákonodárství muselo být v souladu s celostátními zákony a Národní shromáždění je při zjištění nesouhlasu mohlo zrušit. Došlo i ke zrušení Sboru pověřenců a naopak měly být vytvořeny komise SNR.“⁴⁴ Pozice slovenských národních

⁴³ Grónský, J.: Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa III. (1960-1989), s. 40

⁴⁴ Kuklík, J.: Vývoj československého práva 1945 – 1989, s. 327

orgánů tak byla výrazně oslabena. Jednalo se zde o prosazení jednoznačně centralistické koncepce.

Hlava VII. – Národní výbory

„Národní výbory – nejširší organizace pracujících – jsou orgány státní moci a správy v krajích, okresech a obcích.“ (č. 86/1) Koncepce národních výborů jako „nejširší organizace pracujících“ a jako „orgánů moci a správy“ navazovala na sovětský vzor.

„Pro ústavní formu zakotvení národních výborů byla příznačná deklarativnost, ideologická mnohomluvnost, nekonkrétnost a naprostý nedostatek právní preciznosti. Skutečný prostor kompetencí a konkrétních pravomocí národních výborů byl vymezen rozhodujícím postavením stranických sekretariátů na krajské, okresní i místní úrovni, a fakticky klíčovou pozicí rad národních výborů, ve vztahu k nimž hrála plenární zasedání NV jen úlohu jakéhosi sboru aktivistů.“⁴⁵

Hlava VIII. – Soudy a prokuratury

Čl. 97 říká: „Soudy a prokuratura chrání socialistický stát, jeho společenské zřízení i práva a oprávněné zájmy občanů a organizací pracujícího lidu.“ Oprávněné zájmy jsou takové zájmy, které byly stranickými a státními orgány za oprávněné označeny. Stejně jako v ostatních zemích sovětského bloku byly individuální práva a svobody odvozeny od neurčité vůle a zájmů státu, společnosti či lidu.

Podle čl. 98 soudnictví „v Československé socialistické republice vykonávají volené a nezávislé lidové soudy. Soudy jsou: Nejvyšší soud, krajské a okresní soudy, vojenské soudy, jakož i místní lidové soudy.“ Poslední jmenované soudy upravoval zákon č. 38/1961 Sb., o místních lidových soudech: Tyto soudy „projednávají a rozhodují méně závažné případy porušování socialistické zákonosti, narušující zejména společenský pořádek a soudružské soužití občanů, a drobné majetkové spory“.

Nově se v ústavní listině objevuje úprava prokuratury (čl. 104): „Dozor nad důsledným prováděním a zachováváním zákonů a jiných právních předpisů ministerstvy a jinými orgány státní správy, národními výbory, soudy, hospodářskými a jinými organizacemi i občany přísluší prokuratuře.“

⁴⁵ Pavlíček, V.: Ústavní právo a státověda, II. díl, Ústavní právo České republiky, část 1., s. 90

Hlava IX. – Ustanovení obecná a závěrečná

O změně státního znaku pojednává čl. 110: „Státní znak Československé socialistické republiky tvoří červený štít tvaru husitské pavézy s pěticípou hvězdou v horní části, na kterém je bílý dvouocasý lev nesoucí na hrudi červený štítek s modrou siluetou Kriváně a vatrou zlaté barvy. Kresba znaku je zlatá.“

Tato ústava platila ve své původní podobě až do roku 1968, kdy byla pozměněna nově přijatým ústavním zákonem č. 143/1968 Sb., o československé federaci.

Politická situace v letech 1960 – 1968

Jak už bylo řečeno, v následujících letech došlo v Československu k určitému uvolnění poměrů. Příčinou byla mimo jiné i výměna lidí na vedoucích postech – tzv. dělnické kádry vystřídala nová generace, která se vyznačovala liberálnějšími přístupy a požadovala modernizaci strany a celé společnosti. Polické procesy z 50. let se nyní staly citlivou otázkou. V souvislosti s tím byla v srpnu 1962 zřízena komise pro prozkoumání politických procesů, která vyvolala vlnu rehabilitací odsouzených a propouštění vězňených osob.

Na XIII. sjezdu KSC v roce 1966 došlo k vnitrostranickým sporům, které se týkaly dalšího směřování strany i celé československé společnosti. Pozice Antonína Novotného byla oslabena a do vedení se dostali zastánci reformy Alexander Dubček, Drahomír Kolder (který v roce 1962 stál v čele výše zmiňované komise) či Josef Smrkovský.

V druhé polovině 60. let také došlo ke značnému uvolnění společenského života, a tím i k faktickému naplnění některých proklamativních ustanovení o občanských právech a svobodách v Ústavě z roku 1960 (šlo zejména o svobodu projevu, slova a tisku, která byla zakotvena v čl. 28).⁴⁶

Dále bylo upraveno volební právo do Národního shromáždění a národních výborů a to zákonem č. 113/1967 Sb., o volbách do Národního shromáždění. V části šesté tohoto zákona se říká, že v „každém volebním obvodu může být navrženo víc kandidátů, než kolik má být zvoleno poslanců“.

⁴⁶ Kuklík, J.: Vývoj československého práva 1945 – 1989, s. 331

V lednu roku 1968 se Antonín Novotný vzdal funkce generálního tajemníka a na jeho místo byl zvolen Alexander Dubček. Tím byl nastartován proces zvaný Pražské jaro, při němž došlo k postupné výměně funkcionářů na všech úrovních a byla obnovena svoboda slova. Nejvýznamnějším programovým dokumentem tohoto období se stal tzv. Akční program, který propagoval nyní známé heslo „socialismus s lidskou tváří“. V červnu 1968 upozornil spisovatel a novinář Ludvík Vaculík v prohlášení „Dva tisíce slov“ na nebezpečí, které současným reformám hrozí jak od domácích konzervativců, tak i od Sovětského svazu. Jeho slova se naplnila v noci z 20. na 21. srpna 1968, kdy hranice naší republiky překročila intervenční vojska. Představitel Pražského jara Dubček poté odstoupil z funkce tajemníka ÚV KSČ a vedení přebírají noví lidé dosazení Moskvou v čele s Gustavem Husákem.

Ústavní zákon o československé federaci

Dne 27. října 1968 byl přijat ústavní zákon č.143/1968 Sb., o československé federaci. Tímto zákonem došlo k federalizaci státu, dosavadní unitární stát byl přeměněn ve federativní stát dvou rovnoprávných národů – Čechů a Slováků. K 1. lednu 1969 vznikla Česká socialistická republika a Slovenská socialistická republika.

Tento ústavní zákon nahradil hlavu III. – VI. Ústavy z roku 1960, která však platit nepřestala. Vzhledem k rozsahu změn byl zákon znám i jako tzv. “Malá ústava“.

Ústavní zákon se skládá z preambule a osmi hlav o 151 člancích:

- Hlava I. – Základní ustanovení
- Hlava II. – Rozdělení působnosti mezi federaci a republiky
- Hlava III. – Federální shromáždění
- Hlava IV. – Prezident ČSSR
- Hlava V. – Vláda ČSSR
- Hlava VI. – Ústavní soud ČSSR
- Hlava VII. – Státní orgány ČSR a SSR
- Hlava VIII. – Ustanovení obecná, přechodná a závěrečná

Vzhledem k tomu, že hlavní obsah Hlavy I. je již popsán výše a postavení prezidenta a vlády se nijak výrazně nezměnilo, nebudu se jim již dále věnovat a podrobněji rozeberu následující:

Hlava II. – Rozdělení působnosti mezi federaci a republiky

Čl. 7 vymezuje výlučnou působnost ČSSR. Patří sem zahraniční politika, národní obrana, federální státní hmotné rezervy, federální zákonodárství a správa v rozsahu působnosti federace a ochrana federální ústavnosti.

Podle čl. 8 do společné působnosti ČSSR a obou republik patří: plánování, finance, emisní činnost, cenové věci, zahraniční hospodářské vztahy, průmysl, hospodářství a výživa, doprava, pošty a telekomunikace atd. viz zákon.

Čl. 9 říká, že „věci, které nejsou taxativně svěřeny do působnosti Československé socialistické republiky, patří do výlučné působnosti České socialistické republiky a Slovenské socialistické republiky.“

Články 36, 37 a 38 hovoří o legislativní působnosti Federálního shromáždění a národních republik.

Hlava III. – Federální shromáždění

Zásadní změnou byla přeměna jednokomorového Národního shromáždění na Federální shromáždění, které se skládalo z komor dvou – ze Sněmovny lidu a Sněmovny národů. Sněmovna lidu, kterou byl reprezentován lid proporcionálně podle počtu obyvatel, měla 200 poslanců, Sněmovna národů, která reprezentovala rovné státoprávní postavení obou republik, měla 150 poslanců. Čl. 42 hovoří o tzv. zákazu majorizace, který se týkal přijetí některých zákonů a státního rozpočtu. „Poslanci zvolení v ČSR a SSR v takovém případě hlasovali odděleně, aby nedošlo k přehlasování. K přijetí zákona byla potřeba souhlasného rozhodnutí obou sněmoven (u ústavního zákona 3/5 většiny všech poslanců SL FS a 3/5 většiny všech poslanců SN FS zvolených v ČSR a 3/5 většiny všech poslanců SN FS zvolených v SSR).“⁴⁷

⁴⁷ Gerloch, A., Hřebejk, J., Zoubek, V.: Ústavní systém České republiky, s. 39

Hlava VI. – Ústavní soud ČSSR

Tato hlava upravuje postavení ústavního soudu jako soudního orgánu ochrany ústavnosti, který však reálně nebyl ustanoven.

Hlava VII. - Státní orgány ČSR a SSR

Oddíl první hovoří o České národní radě a Slovenské národní radě. „Národní rada je nejvyšším zastupitelským sborem republiky a jejím jediným zákonodárným orgánem.“ Tyto rady disponovaly legislativní pravomocí v oboru výlučné působnosti republik a společné působnosti federace a republik. Česká národní rada měla 200 poslanců, Slovenská národní rada 150 poslanců. Byli voleni na čtyřleté období.

Oddíl druhý se věnuje vládě České socialistické republiky a vládě Slovenské socialistické republiky. „Vlády republik byly definovány jako orgány nařizovací a výkonné moci v oblastech zákonodárné pravomoci národních vlád. Vykonávaly určité kompetence ale i v záležitostech, které podle ústavního zákona o československé federaci upravovaly federální zákony, pokud jejich výkon náležel republikovým vládám. Ze své činnosti se měly zodpovídat národním radám.“⁴⁸

Hlava VIII. – Ustanovení obecná, přechodná a závěrečná

Hlavním městem Slovenské socialistické republiky se stala Bratislava.

Ústavní a politická situace v letech 1968 – 1989

Po srpnu 1968 nastalo období tzv. normalizace. Republika se postupně vracela k prosovětskému totalitnímu režimu. Došlo k personálním změnám v nejvyšších státních a stranických orgánech a nový režim si prosadil i změny legislativní. Musely být odstraněny legislativní a politické symboly Pražského jara, k čemuž dopomohl např. zákon č. 126/1968 Sb., na jehož základě došlo k výraznému omezení svobody shromažďovací a spolčovací. Veřejnost a především studenti se však s novou realitou nemohli smířit a proto 28. října 1968

⁴⁸ Kuklík, J.: Vývoj československého práva 1945 – 1989, s. 343

zorganizovali v Praze protestní demonstraci, na kterou navázaly další demonstrace v Bratislavě a Českých Budějovicích. Proti nim však zasáhly jednotky bezpečnosti a Lidových milicí.

V lednu 1969 se na protest vůči normalizaci upálil u pomníku Svatého Václava Jan Palach. Hned o několik dní později, 31. ledna 1969, přijalo Federální shromáždění ústavní zákon č. 10/1969 Sb., o Radě obrany státu.

V roce 1970, kdy už ve společnosti převládla rezignace, vydala KSČ oficiální verzi událostí Pražského jara s názvem Poučení z krizového vývoje ve straně i ve společnosti po XIII. sjezdu KSČ. Strana z tohoto materiálu vycházela až do konce režimu v roce 1989.

Změnila se také podoba československé federace. „Ústavní zákon č. 125/1970 Sb. nadřadil (zejména v oblasti hospodářství) federaci republikám. Byla zavedena jednotná soustava řízení národního hospodářství a jednotný státní plán. Ústavní zákon č. 126/1970 Sb. zřídil Státní plánovací komisi a Výbor lidové kontroly ČSS jako ústřední orgány státní správy a šest nových federálních ministerstev. Zrušeny byly zákony č. 171 a 172/1968 Sb. o federálních výborech stejně jako funkce státních tajemníků ve federálních ministerstvech. Na základě tzv. kompetenčního zákona č. 133/1970 Sb. pak následovala úprava působnosti federálních ústředních orgánů státní správy“.⁴⁹

Režim se vrátil k potvrzování svého mocenského postavení pomocí zmanipulovaných voleb. K prvním volbám do Federálního shromáždění došlo na podzim v roce 1971 podle zákona č. 44/1971 Sb., který formálně potvrdil zásadu všeobecného, rovného a přímého volebního práva s tajným hlasováním. Věková hranice aktivního volebního práva byla stanovena na 18 a pasivního práva na 21 let. Též se konaly volby do České národní rady, které upravoval zákon č. 53/1971 Sb. a do Slovenské národní rady podle zákona č. 54/1971 Sb. Voleb se celkem zúčastnilo 99,41 % oprávněných voličů. Stejných výsledků dosáhly i volby v roce 1976 a tento právní i faktický stav přetrval až do roku 1989.

Dále došlo k ústavní změně postavení prezidenta republiky. V květnu 1975 byl přijat ústavní zákon č. 50/1975, podle kterého mohl být zvolen nový prezident, pokud dosavadní prezident nebyl schopen vykonávat svou funkci déle než 1 rok (případ Ludvíka Svobody, 30. května byl místo něj zvolen Gustáv Husák).

Objevily se také další zásahy do základních občanských práv a svobod. Ty byly sice formálně zaručeny ústavou, ale skutečnost se vyznačovala ostrou perzekucí ideových

⁴⁹ Kuklík, J.: Vývoj československého práva 1945 – 1989, s. 346

odpůrců. V lednu 1977 proto došlo k formulaci Prohlášení Charty 77, která upozornila na fakt, že Československo mezinárodní závazky k ochraně lidských a občanských práv nedodrжуje. Pohybovalo se však v rámci tehdejšího právního řádu a nevyzývalo k žádné „protiústavní“ činnosti.⁵⁰ Chartu podepsalo do listopadu 1989 téměř 2000 lidí, byli mezi nimi např. Václav Havel, Pavel Kohout, Ludvík Vaculík či prof. Jan Patočka.

Druhá polovina 80. let se označovala jako období tzv. přestavby. Šlo o skupinu reformních kroků, jejichž úkolem byla restrukturalizace celé sovětské ekonomiky.

Po XVII. sjezdu KSČ v roce 1986 se začalo uvažovat o vypracování nové ústavy, která měla být ústavou pro federaci a obě republiky v jednom ústavním textu. Vzhledem k revolučním událostem roku 1989 však k její realizaci nikdy nedošlo.

V červnu 1989 vydalo hnutí Charta 77 dokument zvaný Několik vět, který mimo jiné požadoval propuštění politických vězňů, ukončení omezování svobody shromažďování či zbavení sdělovacích prostředků politické manipulace. 17. listopadu toho roku začaly studentské demonstrace, které zahájily začátek tzv. sametové revoluce. O jedenáct dní později, 28. listopadu 1989, se KSČ vzdala svého mocenského monopolu. 10. prosince se své funkce vzdal také dosavadní prezident Gustáv Husák a 29. prosince na jeho místo nastoupil někdejší disident a představitel Občanského fóra⁵¹ Václav Havel.

2.1.7 1990 – 1993

Změny v ústavě a politické situaci

Od listopadu 1989 až do konce roku 1992 bylo přijato celkem 49 ústavních zákonů. K těm významnějším patří:

- ústavní zákon č. 135/1989 Sb., kterým byl z textu ústavy vypuštěn článek o vedoucí úloze KSČ ve společnosti a ve státě i v Národní frontě a dále také teze o marxismu-leninismu
- ústavní zákon č. 182/1989 Sb., který změnil znění slibu prezidenta republiky

⁵⁰ Kuklík, J.: Vývoj československého práva 1945 – 1989, s. 351

⁵¹ Politické hnutí, které bylo ustanoveno 19.11. 1989 v Praze. Odmítalo totalitní komunistický režim a usilovalo o obnovu politického pluralismu, demokracie a právního řádu.

- ústavní zákon č. 183/1989 Sb., o volbě nových poslanců zákonodárných sborů; jedná se o tzv. kooptační zákon, podle něhož se v případě uprázdnění poslaneckého místa nekonaly nové volby, ale nového člena si volil zákonodárny sbor sám
- ústavní zákon č. 13/1990 Sb., o změně v soustavě federálních ústředních orgánů, v jejichž čele stojí člen vlády československé socialistické republiky
- ústavní zákon č. 45/1990 Sb., o zkrácení volebního období zákonodárných sborů⁵²
- ústavní zákon č. 46/1990 Sb., kterým byl přeměněn vztah poslanců a voličů na tzv. „mandát volný“, byla určena inkompatibilita (neslučitelnost) výkonu poslaneckého mandátu s výkonem jiných státních funkcí, došlo ke snížení počtu poslanců Sněmovny lidu Federálního shromáždění (na 150) a byla změněna díkce slibu poslance Federálního shromáždění a člena federální vlády. Tento ústavní zákon obsahoval i zmocnění pro obě národní rady, přijmout si k řešení některých vnitřních záležitostí republik vlastní ústavní zákony.⁵³
- ústavní zákon č. 81/1990 Sb., o změně názvu Československé socialistické republiky; kterým byl název změněn na Československou federativní republiku – na Slovensku se však užíval název Česko-Slovenská federativní republika
- ústavní zákon č. 100/1990 Sb., kterým byla vypuštěna preambule ústavy z roku 1960 a změněna ustanovení o hospodářském systému
- ústavní zákon č. 101/1990 Sb., kterým byl název státu znovu změněn – na Českou a Slovenskou Federativní Republiku
- ústavní zákon č. 556/1990 Sb., který komplexněji řešil měnící se působnost federace a republik⁵⁴
- ústavní zákon č. 294/1990 Sb., který zrušil národní výbory a znamenal návrat k územní samosprávě
- ústavní zákon č. 496/1990 Sb., o navrácení majetku KSČ lidu ČSFR
- ústavní zákon č. 497/1990 Sb., o navrácení majetku SSM lidu ČSFR
- ústavní zákon č. 23/1991 Sb., kterým se uvozovala Listina základních práv a svobod jako ústavní zákon Federálního shromáždění ČSFR
- ústavní zákon č. 91/1991 Sb., o Ústavním soudu ČSFR

⁵² Volební období bylo zkráceno zákonodárným sborům, které byly zvoleny v roce 1986 původně na pětileté období. Na rok 1990 byly připravovány nové parlamentní volby, označované již za svobodné a demokratické. Délka volebního období nově zvolených sborů byla stanovena na 24 měsíců. V souvislosti s tím bylo jiným ústavním zákonem určeno stejně dlouhé volební období pro prezidenta ČSFR.

⁵³ Gerloch, A., Hřebejk, J., Zoubek, V.: Ústavní systém České republiky, s. 41

⁵⁴ Federace postupně předala republikám veškeré své kompetence.

- ústavní zákon č. 327/1991 Sb., o referendu; tento zákon zakotvil nutnost referenda pro rozhodnutí jedné z republik vystoupit z federace (konec federace byl však později brán jako její zánik)

Již od roku 1990 docházelo mezi vládami a parlamenty obou zemí k neshodám. Nikoho proto nepřekvapilo, když se po parlamentních volbách v červnu 1992 představitelé vítězných politických stran (ODS v České republice, HZDS na Slovensku) dohodli na zániku československé federace.

Dne 1. září 1992 byla Slovenskou národní radou schválena Ústava Slovenské republiky – ústavní zákon č. 460/1992 Sb. Jednalo se o ústavu suverénního, svrchovaného státu, bez odevzdání části kompetencí vyššímu státnímu útvaru – federaci.

Dále byly postupně schváleny další tři ústavní zákony:

- ústavní zákon č. 493/1992 Sb., který převáděl další působnosti federace na republiky
- ústavní zákon č. 541/1992 Sb., který určil způsoby dělení majetku federace mezi Českou republiku a Slovenskou republiku
- ústavní zákon č. 542/1992 Sb., o zániku České a Slovenské Federativní Republiky

1. ledna 1993 byly vytvořeny dva samostatné státy – Česká republika a Slovenská republika.

2.2 Současná ústava ČR

2.2.1 Ústava České republiky

Dne 16. prosince 1992 byla jako ústavní zákon č. 1/1993 schválena Ústava České republiky. „V tisícileté historii české státnosti je to první ústava, jež byla přijata pro Českou republiku jako svrchovaný a samostatný stát v mezinárodním společenství.“⁵⁵ Účinnosti nabyla ústava dne 1. ledna 1993.

Ústava zavedla nově termín ústavní pořádek, který lze definovat jako subsystém práva tvořený nejdůležitějšími právními předpisy určitého právního řádu. Ústavní pořádek tvoří:

- Ústava České republiky (č. 1/1993 Sb.)
- Listina základních práv a svobod (č. 2/1993 Sb.)
- ústavní zákony České národní rady přijaté po parlamentních volbách v červnu 1992 (přesněji po 6. 6. 1992) – ústavní zákon č. 4/1992 Sb., o opatřeních souvisejících se zánikem ČSFR a ústavní zákon č. 29/1993 Sb., o některých dalších opatřeních souvisejících se zánikem ČSFR
- ústavní zákony Národního shromáždění Československé republiky, Federálního shromáždění Československé socialistické republiky a České národní rady, upravující hranici České republiky

Výše zmiňovaný zákon č. 4/1992 Sb. je znám také jako tzv. recepční zákon.

Čl. 1/1 tohoto zákona říká: „Ústavní zákony, zákony a ostatní právní předpisy České a Slovenské Federativní Republiky platné v den zániku České a Slovenské Federativní Republiky na území České republiky zůstávají nadále v platnosti. Nelze však použít ustanovení podmíněná toliko existencí České a Slovenské Federativní Republiky a příslušností České republiky k ní.“

Podle čl. 2 se „v případě rozporu mezi právními předpisy České republiky vydanými před zánikem České a Slovenské Federativní Republiky a předpisy uvedenými v čl. 1 odst. 1 téže právní síly, postupuje podle právního předpisu České republiky.“

⁵⁵ Gerloch, A., Hřebejk, J., Zoubek, V.: Ústavní systém České republiky, s. 47

Čl. 3 přenáší působnost Federálního shromáždění ČSFR a jejího předsednictva na Českou národní radu a její předsednictvo, působnost vlády ČSFR na vládu ČR, působnost ústředních orgánů státní správy ČSFR na ústřední orgány státní správy ČR, působnost Nejvyššího soudu ČSFR a Generální prokuratury ČSFR včetně Hlavní vojenské prokuratury na Nejvyšší soud ČR a Generální prokuraturu ČR.

Čl. 4 zakotvil přechod majetkových a jiných práv a závazků ČSFR na ČR v rozsahu stanoveném ústavním zákonem Federálního shromáždění nebo smlouvou mezi Českou republikou a Slovenskou republikou.

Dle čl. 5/1 „Česká republika uznává všechny státy a vlády, které ke dni svého zániku uznávala“ ČSFR. Přebírá také práva a závazky ČSFR, které vyplývají z mezinárodního práva „s výjimkou závazků České a Slovenské Federativní Republiky spojených s územím, na které se vztahovala svrchovanost České a Slovenské Federativní Republiky, ale nevztahuje se na ně svrchovanost České republiky.“

Druhý výše zmiňovaný ústavní zákon č. 29/1993 Sb. řešil přechod soudců Nejvyššího soudu ČSFR a vojenských soudců ČSFR do soudní soustavy České republiky, přechod prokurátorů a vyšetřovatelů Generální prokuratury ČSFR a prokurátorů a vyšetřovatelů vojenské prokuratury do soustavy prokuratury České republiky a přechod pracovníků Kanceláře Ústavního soudu ČSFR do Nejvyššího soudu České republiky.⁵⁶

Ústava se skládá z preambule a osmi hlav o 113 člancích:

- Hlava I. – Základní ustanovení
- Hlava II. – Moc zákonodárná
- Hlava III. – Moc výkonná
- Hlava IV. – Moc soudní
- Hlava V. – Nejvyšší kontrolní úřad
- Hlava VI. – Česká národní banka
- Hlava VII. – Územní samospráva
- Hlava VIII. – Přechodná a závěrečná ustanovení

Preambule odkazuje na tradice české a československé státnosti a zakotvuje odhodlání „budovat, chránit a rozvíjet Českou republiku v duchu nedotknutelných hodnot lidské

⁵⁶ Gerloch, A., Hřebejk, J., Zoubek, V.: Ústavní systém České republiky, s. 49

důstojnosti a svobody“, republika je „svobodný a demokratický stát“ a „součást rodiny evropských a světových demokracií“.

Hlava I. – Základní ustanovení

„Česká republika je svrchovaný jednotný a demokratický právní stát založený na úctě k právům a svobodám člověka a občana.“ (čl. 1/1)

„Lid je zdrojem veškeré moci; vykonává ji prostřednictvím orgánů státní moci zákonodárné, výkonné a soudní.“ (čl. 2/1)

„Součástí ústavního pořádku České republiky je Listina základních práv a svobod.“ (čl. 3)

Hlava dále zakotvuje princip pluralistického politického systému, vztah k mezinárodním smlouvám, vymezení území ČR, hlavní město a státní symboly.

Hlava II. – Moc zákonodárná

Moc zákonodárná náleží parlamentu, který je tvořen dvěma komorami – poslaneckou sněmovnou a senátem.

Poslanecká sněmovna má 200 poslanců, kteří jsou voleni na 4 roky. Volby se konají na základě všeobecného, rovného a přímého volebního práva, podle zásad poměrného zastoupení. Může být zvolen každý občan ČR, který má právo volit a dosáhl věku 21 let.

Senát má 81 senátorů, kteří jsou voleni na 6 let a každé dva roky se volí třetina senátorů. Volby se konají stejným způsobem jako u Poslanecké sněmovny, avšak podle zásad většinového systému. Do Senátu může být zvolen každý občan ČR, který má právo volit a dosáhl věku 40 let.

„Senát je konstruován jako určitá protiváha Poslanecké sněmovně, jako její určitá brzda, jako prvek, vytvářející předpoklady kvalitnějšího legislativního procesu a jako prvek kontinuity Parlamentu pro případ, že by byla Poslanecká sněmovna rozpuštěna. Pro to je vytvořeno několik předpokladů:“⁵⁷

- obě komory vznikají na základě odlišného volebního systému
- obě komory mají odlišnou délku volebního období
- obě komory mají při přípravě zákonů své místo

⁵⁷ Gerloch, A., Hřebejk, J., Zoubek, V.: Ústavní systém České republiky, s. 91

- Poslanecká sněmovna nemusí na čas fakticky existovat, zatímco Senát, který se obměňuje z jedné třetiny, existuje stále

Hlava III. – Moc výkonná

Tato hlava je rozdělena do dvou částí: čl. 54 – čl. 66 zakotvuje postavení prezidenta republiky, čl. 67 – čl. 80 postavení vlády.

Prezident je hlavou státu (není již jen „v čele státu“). Je volen Parlamentem na společné schůzi obou komor a jeho funkční období trvá 5 let. Narozdíl od ústavy předešlé není z výkonu své funkce odpovědný. „Prezidentem republiky může být zvolen občan, který je volitelný do Senátu.“ (čl. 57/1) „Prezidentem republiky je zvolen kandidát, který získal nadpoloviční většinu hlasů všech poslanců i nadpoloviční většinu hlasů všech senátorů.“ (čl. 58/2). Pravomoci prezidenta jsou upraveny v čl. 62 a čl. 63. Zatímco rozhodnutí uvedená v čl. 63 vyžadují ke své platnosti spolupodpis předsedy vlády nebo jím pověřeného člena vlády, rozhodnutí v čl. 62 tuto kontrasignaci nevyžaduje.

Vrcholným orgánem výkonné moci je vláda, která je odpovědná Poslanecké sněmovně a ta ji může vyslovit nedůvěru. Jedná se o parlamentní formu vlády, v níž je posíláno ústavní postavení předsedy vlády. Čl. 79 upravuje postavení ministerstev a jiných správních úřadů a čl. 80 zakotvuje postavení Státního zastupitelství, které je nástupcem Prokuratury.

Hlava IV. – Moc soudní

Čl. 81 říká: „Soudní moc vykonávají jménem republiky nezávislé soudy.“ Hlava čtvrtá se rozděluje do dvou částí – čl. 83 – čl. 89 upravuje postavení Ústavního soudu, čl. 90 – čl. 96 postavení soudů.

Ústavní soud je podle čl. 83 „ústavním orgánem ochrany ústavnosti“. Tento soud není běžným soudem a není ani součástí soustavy soudů.

Podle čl. 91 tvoří soustavu soudů „Nejvyšší soud, Nejvyšší správní soud, vrchní, krajské a okresní soudy“.

Hlava V. – Nejvyšší kontrolní úřad

„Nejvyšší kontrolní úřad je nezávislý orgán. Vykonává kontrolu hospodaření se státním majetkem a plnění státního rozpočtu.“ (čl. 97/1)

Hlava VI. – Česká národní banka

„Česká národní banka je ústřední bankou státu. Hlavním cílem její činnosti je péče o cenovou stabilitu; do její činnosti lze zasahovat pouze na základě zákona.“ (čl. 98/1)

Hlava VII. – Územní samospráva

Tato hlava člení Českou republiku na základní samosprávné celky, jimiž jsou obce, a vyšší územní samosprávné celky, kterými jsou země nebo kraje a které je možno vytvořit či zrušit pouze ústavním zákonem.

Hlava VIII. – Přejídná a závěrečná ustanovení

Tato hlava obsahuje ustanovení procesního charakteru, zrušovací ustanovení (tzv. derogační klauzule) a datum účinnosti ústavy.

I když vlivy zahraniční nebyly zanedbatelné, vycházela Ústava České republiky převážně z ústavní listiny č. 121/1920 Sb. z. a n., od které zčásti přebrala i její strukturu – označením hlavy druhé Moc zákonodárná, hlavy třetí Moc výkonná a hlavy čtvrté Moc soudní. Název zastupitelské sboru – Národní shromáždění – již převzat nebyl a byl zaveden název nový – Parlament.

Ústava má poměrně netypickou konstrukci a to vzhledem k samostatně stojící Listině základních práv a svobod. Přesto však tyto dva dokumenty tvoří dohromady určitý celek a jsou považovány za hlavní součást ústavního pořádku České republiky.

Svou negativní roli sehrál spěch, ve kterém ústava vznikala. Ať už jde o nedostatky v samotné koncepci⁵⁸ nebo o již zmiňovaný pojem „ústavní pořádek“, který je nejen nesrozumitelný, ale též opouštějící v Československu ustálenou konstitucionalistickou terminologii, mluvící o „ústavním řádu“. V dalších letech se též prokázalo, že v ústavě je řada „šedých zón“, které vytvářejí množství konfliktních situací.⁵⁹

Ústava byla několikrát novelizována (zejména poté, co se Česká republika stala součástí Evropské unie). Jde o tyto ústavní zákony:

⁵⁸ Jde především o důraz na formu vlády, technologii vládnutí a způsob, jakým bylo naloženo s Listinou základních práv a svobod.

⁵⁹ Grónský, J.: Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa IV. (1989 -1992), s. 569

- ústavní zákon č. 347/1997 Sb., o vytvoření vyšších územních samosprávných celků a o změně ústavního zákona ČNR č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky
- ústavní zákon č. 300/2000 Sb., kterým se mění ústavní zákon č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky, ve znění ústavního zákona č. 347/1997 Sb., a ústavní zákon č. 110/1998 Sb., o bezpečnosti republiky
- ústavní zákon č. 395/2001 Sb., kterým se mění ústavní zákon ČNR č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky, v znění pozdějších předpisů (tzv. euronovela)
- ústavní zákon č. 448/2001 Sb., kterým se mění ústavní zákon ČNR č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky, ve znění ústavního zákona č. 347/1997 Sb., ústavního zákona č. 300/2000 Sb. a ústavního zákona č. 395/2001 Sb.
- ústavní zákon č. 515/2002 Sb., o referendu o přistoupení České republiky k Evropské unii a o změně ústavního zákona č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky, ve znění pozdějších ústavních zákonů
- ústavní zákon č. 319/2009 Sb., kterým se mění ústavní zákon č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky, ve znění pozdějších ústavních zákonů

2.2.2 Listina základních práv a svobod

Listina základních práv a svobod byla přijata Federálním shromážděním ČSFR dne 8. 2. 1991 společně s již zmíněným ústavním zákonem č. 23/1991 Sb. Později byla Ústavou České republiky vyhlášena jako součást ústavního pořádku a vydána jako ústavní zákon č. 2/1993 Sb. ve stejném znění, v jakém byla vyhlášena Federálním shromážděním v roce 1991. Inspirací Listiny se staly Všeobecná deklarace lidských práv, oba Pakty (o občanských a politických právech a o právech hospodářských, sociálních a kulturních), Evropská úmluva o ochraně základních lidských práv a svobod, Evropská sociální charta a další prameny, mimo jiné i československá Ústavní listina z roku 1920 a rakouská ústavní úprava z roku 1867.⁶⁰

Listina základních práv a svobod je tvořena usnesením předsednictva České národní rady č. 2/1993 Sb., o vyhlášení Listiny základních práv a svobod jako součásti ústavního

⁶⁰ Grónský, J.: Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa IV. (1989 - 1992), s. 239

pořádku České republiky, a dále vlastním textem, skládajícím se z neoznačené preambule a 6 hlav o 44 člancích:

- Hlava I. – Obecná ustanovení
- Hlava II. – Lidská práva a základní svobody
- Hlava III. – Práva národnostních a etnických menšin
- Hlava IV. – Hospodářská, sociální a kulturní práva
- Hlava V. – Právo na soudní a jinou právní ochranu
- Hlava VI. – Ustanovení společná

Hlava I. – Obecná ustanovení

Dle čl. 1 jsou základní práva a svobody „nezadatelné, nezczitelné, nepromlčitelné a nezrušitelné“. Čl. 3/3 říká, že „každý může činit, co není zákonem zakázáno, a nikdo nesmí být nucen činit, co zákon neukládá“.

Hlava II. – Lidská práva a základní svobody

Tato hlava se skládá ze dvou oddílů – čl. 5 – čl. 16 zakotvuje základní lidská práva a svobody, čl. 17 – čl. 23 politická práva.

První oddíl začíná čl. 5: „Každý je způsobilý mít práva.“ Mezi základní lidská práva a svobody patří právo na život, nedotknutelnost osoby a jejího soukromí, osobní svoboda, zákaz nucených prací nebo služeb, právo na zachování lidské důstojnosti, osobní cti, dobré pověsti a jména, právo vlastnit majetek, nedotknutelnost obydlí, neporušitelnost listovního tajemství ani tajemství jiných písemností či záznamů, svoboda pohybu a pobytu, svoboda myšlení, svědomí a náboženského vyznání, svoboda uměleckého bádání a umělecké tvorby a právo svobodně projevovat své náboženství nebo víru.

Mezi politická práva patří svoboda projevu a právo na informace, petiční právo, právo pokojně se shromažďovat, právo svobodně se sdružovat, právo podílet se na správě veřejných věcí přímo nebo svobodnou volbou svých zástupců, ochrana svobodné soutěže politických sil v demokratické společnosti a právo postavit se na odpor proti každému, kdo by odstraňoval demokratický řád lidských práv a základních svobod.

Hlava III. – Práva národnostních a etnických menšin

„Příslušnost ke kterékoli národnostní nebo etnické menšině nesmí být nikomu na újmu.“ (čl. 24) Občanům těchto menšin se zaručuje právo společně s ostatními příslušníky menšiny rozvíjet vlastní kulturu, právo rozšiřovat a přijímat informace v jejich mateřském jazyku a sdružovat se v národnostních sdruženích.

Hlava IV. – Hospodářská, sociální a kulturní práva

Zde je zakotveno právo na svobodnou volbu povolání a přípravu k němu, právo podnikat a provozovat jinou hospodářskou činnost, právo svobodně se sdružovat s jinými na ochranu svých hospodářských a sociálních zájmů, právo na stávku, právo na spravedlivou odměnu za práci a uspokojivé pracovní podmínky, právo na zvýšenou ochranu zdraví při práci a na zvláštní pracovní podmínky pro ženy, mladistvé a osoby zdravotně postižené, právo na přiměřené hmotné zabezpečení ve stáří a při nezpůsobilosti k práci, právo na ochranu zdraví, právo na ochranu rodičovství a rodiny, právo na vzdělání, právo k výsledkům tvůrčí duševní činnosti, právo přístupu ke kulturnímu bohatství a právo na příznivé životní prostředí.

Hlava V. – Právo na soudní a jinou právní ochranu

Podle čl. 36 se každý „může domáhat stanoveným postupem svého práva u nezávislého a nestranného soudu a ve stanovených případech u jiného orgánu“. Čl. 39 říká, že jen „zákon stanoví, které jednání je trestným činem a jaký trest, jakož i jaké újmy na právech nebo majetku, lze za jeho spáchání uložit“.

Hlava VI. – Ustanovení společná

Tato hlava vysvětluje pojem občan, dále zakotvuje práva cizinců a podmínky poskytnutí azylu.

Zvláštností celé Listiny základních práv a svobod je skutečnost, že její text nebyl upraven a zůstal ve své původní federální podobě. Byla novelizována pouze jednou, ústavním zákonem č. 162/1998 Sb.

Text ústavy i Listiny základních práv a svobod obsahuje často pouze obecná ustanovení, která je zapotřebí konkretizovat dalším právním předpisem, tzv. prováděcím zákonem. Tento zákon musí z ústavy vycházet, pokud by se tak nestalo a zákon ústavě odporoval, stal by se nezákonným a tudíž neplatným.

Právní řád není uzavřeným a neměnným – probíhají v něm neustálé změny, je měněn a doplňován. „Ústavní normy tím, že zakotvují nejdůležitější společenské vztahy i tím, že ostatní právní předpisy z nich musí vycházet, stanoví vlastně meze, v nichž se má právní řád pohybovat. A v procesu změn právního řádu pak hraje dobrá a stabilní ústava, obsahující uznávané a chtěné hodnoty, úlohu „pevného bodu“, předpokladu stability ve společnosti.“⁶¹

⁶¹ Gerloch, A., Hřebejk, J., Zoubek, V.: Ústavní systém České republiky, s. 59

Závěr

Na závěr bych prostřednictvím preambulí a hlav týkajících se moci zákonodárné, výkonné a soudní chtěla shrnout zásadní rozdíly mezi jednotlivými ústavami.

Úvodní prohlášení ústavy z roku 1920, které bylo formulováno podle vzoru ústavy americké, prosazovalo spolu s historickými zvyklostmi i moderní zásady a vyjadřovalo snahu přičlenit se k národům vzdělaným, mírumilovným, demokratickým a pokrokovým.

Zákonodárnou moc představovalo dvoukomorové Národní shromáždění, složené z poslanecké sněmovny a senátu. Poslanecká sněmovna vykazovala určitou převahu v širší pravomoci, pouze ona mohla vyslovit důvěru či nedůvěru vládě. Senát byl pouze odborná a kontrolující instituce, zbavená přímého politického vlivu. Prezident byl volen na sedm let na společné schůzi obou sněmoven. Nebyl ze své funkce odpovědný a parlament neměl možnost ho odvolat. Největší podíl na moci výkonné měla vláda, která byla odpovědná poslanecké sněmovně. Část zabývající se mocí soudní obsahovala principy demokratického právního státu, např. princip nezávislosti soudců, zákonnosti, veřejnosti a ústnosti řízení atd.

Vzhledem k nové poválečné situaci a následnému vítězství komunistické strany ve volbách roku 1946, byla přijata Ústava 9. května, v jejíž preambuli se již projevila ideologie nového režimu. V prohlášení byl stanoven cíl „vybudovat osvobozený stát jako lidovou demokracii“, která má zajistit pokojnou cestu k socialismu. Kapitalismus zde byl na druhou stranu popisován jako uspořádání, které může za všechna zla, která se kdy společnosti přihodila. Bylo řečeno, že je nutné dosáhnout takového společenského řádu, ve kterém bude odstraněno veškeré vykořisťování člověka člověkem, tedy socialismu.

Nejvyšší orgán zákonodárné moci se proměnil v jednokomorové Národní shromáždění se třemi sty poslanci, volenými na šest let. Protože se však veškerá moc soustředila v nejužším vedení KSČ, zákonodárné shromáždění postrádalo svůj smysl. Prezident byl volen Národním shromážděním, vyslovit se pro něj musely nejméně tři pětiny přítomných. Jeho funkční období bylo opět sedmileté. Postavení prezidenta bylo spojeno s vedoucí funkcí v KSČ. Nejvyšším orgánem moci vládní a výkonné byla vláda, která byla odpovědná Národnímu shromáždění. Dále byly vytvořeny slovenské národní orgány, které vykonávaly moc zákonodárnou, vládní a výkonnou na území Slovenska. Moc soudní měla být podle ústavy nezávislá, avšak právě první polovina padesátých let se stala obdobím devastace

československé justice. Začalo období inscenovaných politických procesů, které skončilo až s pádem stalinismu v roce 1956.

Preambule ústavy z roku 1960 již slavnostně prohlásila, že socialismus v Československu zvítězil. „Velkým spojencem“ se pro republiku stal „bratrský“ Svaz sovětských socialistických republik se všemi ostatními přátelskými zeměmi světové socialistické soustavy. V prohlášení bylo také řečeno, že v čele republiky stanula Komunistická strana Československa. Došlo k dovršení přechodu od kapitalistické společnosti ke společnosti socialistické a republika zde byla poprvé nazvána republikou socialistickou.

Tradiční dělba moci zanikla. Národní shromáždění bylo nositelem „úplnosti moci“ a mělo klíčovou pozici v soustavě nejvyšších soustavních orgánů. Vzhledem k ústavně utvrzené vedoucí úloze KSČ byla však, stejně jako v období minulém, veškerá moc soustředěna ve straně. Prezidentovi pravomoci se výrazně oslabily. Prezident se stal z výkonu své funkce odpovědný Národnímu shromáždění a bylo mu odejmuto i právo veta vůči zákonům, které byly NS přijaty. Jeho funkční období bylo zkráceno na pět let. Vláda se stala nejvyšším výkonným orgánem státní moci, nebyla tedy již nejvyšším orgánem moci výkonné. Tato koncepce vycházela z odmítnutí principu horizontální dělby moci. Došlo k novému ústavnímu zakotvení slovenských národních orgánů a jejich pozice byla výrazně oslabena. Soudnictví vykonávaly nezávislé lidové soudy, které chránily „oprávněné zájmy občanů“ – tedy takové zájmy, které byly stranickými a státními orgány za oprávněné označeny. V ústavě se objevila i úprava prokuratury.

Tzv. malá ústava z roku 1968 ve svém úvodním prohlášení věnovala odůvodnění vzniku federace, které bylo viděno v „bytostném zájmu žít ve společném státě“, ale zároveň v potřebě vybudovat vzájemný vztah na „nových a spravedlivějších základech“.

Zásadní změnou byla přeměna jednokomorového Národního shromáždění na Federální shromáždění, které se skládalo z dvou komor – ze Sněmovny lidu a Sněmovny národů. Postavení prezidenta a vlády se zásadně nezměnilo. Byla ustanovena Česká národní rada a Slovenská národní rada. Národní rada byla nejvyšším zastupitelským sborem republiky a jejím jediným zákonodárným orgánem. Do ústavy bylo také zakotveno postavení vlády České socialistické republiky a vlády Slovenské socialistické republiky, které byly definovány jako orgány nařizovací a výkonné moci v oblastech zákonodárné pravomoci národních vlád. Ze

své činnosti se zodpovídaly národním radám. Dále bylo upraveno postavení ústavního soudu jako soudního orgánu ochrany ústavnosti, který však nikdy nebyl reálně ustanoven.

Preambule Ústavy České republiky se ústavě z roku 1920 v mnohém podobá. Stejně jako ona připomíná „dobré tradice dávné státnosti“, dále hovoří o rovnoprávnosti a svobodách občanů, „kteří jsou si vědomi svých povinností vůči druhým a zodpovědnosti vůči celku“ a republika se stává „svobodným a demokratickým státem, založeným na úctě k lidským právům a zásadách občanské společnosti“. Je zde také vyjádřena snaha o to stát se „součástí rodiny evropských a světových demokracií“.

Z ústavní listiny z roku 1920 čerpá také samotná konstrukce ústavního textu, a to označením hlavy druhé Moc zákonodárná, hlavy třetí Moc výkonná a hlavy čtvrté Moc soudní. Moc zákonodárná náleží dvoukomorovému parlamentu (termín Národní shromáždění převzat nebyl), který je tvořen poslaneckou sněmovnou a senátem. Porovnáme-li však postavení senátu v obou ústavách, je zřejmé, že senát v současné ústavě má silnější pozici. Prezident opět není ze své funkce odpovědný (tuto odpovědnost zavedla až ústava z roku 1960), ale délka jeho funkčního období – pět let - je naopak z ústav předešlých (ústava 1960 a tzv. malá ústava z roku 1968) převzata. Vláda je opět vrcholným orgánem výkonné moci. Jedná se o parlamentní formu vlády, ve které je posíleno postavení jejího předsedy. Soudní moc vykonávají nezávislé soudy. Zvláštní postavení má Ústavní soud, který byl poprvé ustanoven v ústavní listině z roku 1920. V těchto letech měl však velmi omezené pravomoci a později byl z tohoto důvodu shledán jako nadbytečný. Ústavy z roku 1948 a 1960 se o něm již nezmiňují. Obnoven byl až ústavním zákonem o československé federaci z roku 1968, reálně však nebyl ustanoven. Jeho postavení bylo upraveno až ústavním zákonem č. 91/1991 Sb. a k jeho zřízení došlo k 30. 1. 1992. V současné ústavě se jím zabývá první část hlavy páté, kde je definován jako soudní orgán ochrany ústavnosti.

Celý ústavní vývoj na českém území byl dán především politickou situací, ve kterých ústavy vznikaly. Na první pohled jsou tyto rozdíly nejvíce zjevné v preambulích, tedy v úvodních prohlášeních ústav, v jejichž duchu se nese i následující ústavní text.

Ústava České republiky navazuje na ústavy předešlé. Nejvíce se inspiruje ústavou z roku 1920, navazuje však i na ústavu z roku 1960 a ústavní zákon z roku 1968.

Použitá literatura

FILIP, J.: *Ústavní právo I*. 3. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 1999. ISBN 1081-147-1999.

GERLOCH, A., HŘEBEJK, J., ZOUBEK, V.: *Ústavní systém České republiky*. 3. vyd. Praha: Prospektum, 1999. ISBN 80-7175-077-8.

GRÓNSKÝ, J.: *Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa II*. (1945-1960). 1. vyd. Praha: Karolinum, 2005. ISBN 80-246-1210-0.

GRÓNSKÝ, J.: *Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa III*. (1960 – 1989). 1. vyd. Praha: Karolinum, 2005. ISBN 978-80-246-1285-0.

GRÓNSKÝ, J.: *Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa IV*. (1989 – 1992). 1. vyd. Praha: Karolinum, 2005. ISBN 978-80-246-1389-5.

KLÍMA, K.: *Ústavní právo*. 1. vyd. Praha: Victoria Publishing, a. s., 1995. ISBN 80-85865-63-7.

KOLEKTIV: *Dějiny československého státu a práva (1918 – 1945)*. 2. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 1992. ISBN 80-901102-7-4.

KUKLÍK, J.: *Vývoj československého práva 1945 – 1989*. 1. vyd. Praha: Linde, 2009. ISBN 978-80-7201-741-6.

KUNC, J.: *Demokracie a ústavnost*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1999. ISBN 80-7184-868-9.

MALÝ, K.: *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. 2. vyd. Praha: Linde, 1999. ISBN 80-7201-167-7.

MALÝ, K., SOUKUP, L.: *Vývoj práva v Československu v letech 1945 – 1989*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2004. ISBN 80-246-0863-4.

MAN, V., SCHELLE, K.: *Základy ústavního práva*. 2. vyd. Ostrava: KEY Publishing, s. r. o., 2009. ISBN 978-80-7418-033-0.

PAVLÍČEK, V.: *Ústavní právo a státověda, I. díl., Obecná státověda*. 1. vyd. Praha: Linde, 1998. ISBN 80-7201-141-3.

PAVLÍČEK, V.: *Ústavní právo a státověda, II. díl, Ústavní právo české republiky, část 1*. 2. vyd. Praha: Linde, 2001. ISBN 80-7201-273-8.

VODIČKA, K., CABADA, L.: *Politický systém České republiky*. 1. vyd. Praha: Portál, 2003. ISBN 80-7178-718-3.

ZIMEK, J.: *Ústavnost a český ústavní vývoj*. 3. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2006. ISBN 80-210-4094-7.

Internetové zdroje

České vlastenecké stránky spojené s časopisem Svědomí [online]. 1999 [cit. 2010-02-12]. Dostupný z WWW: <http://www.svedomi.cz/>

Parlament České republiky, Poslanecká sněmovna [online]. 1995 [cit. 2010-02-13]. Dostupný z WWW: <http://www.psp.cz/sqw/hp.sqw>

Totalita.cz [online]. 1999 [cit. 2010-02-22]. Dostupný z WWW: <http://www.totalita.cz/>

Vláda České republiky [online]. 2009 [cit. 2010-03-16]. Dostupný z WWW: <http://www.vlada.cz/>

Wikipedie [online]. 2009 [cit. 2010-04-10]. Dostupný z WWW: http://cs.wikipedia.org/wiki/Hlavn%C3%AD_strana

Seznam tabulek

Tabulka 1: Národnosti Československa v roce 1937	20
--	----

Seznam obrázků

Obrázek 1: Československo po odtržení pohraničních oblastí.....	23
---	----

Seznam příloh

Příloha 1: Mnichovská dohoda

Příloha 2: Hitlerův výnos ze dne 16. března 1939

Příloha 3: dokument Dva tisíce slov

Příloha 4: dokument Několik vět

Příloha 5: Programové zásady Občanského fóra

Přílohy

Příloha 1: Mnichovská dohoda

Dohoda uzavřená mezi Německem, Spojeným královstvím, Francií a Itálií v Mnichově 29. září 1938

Mnichov 29. září 1938

Německo, Spojené království, Francie a Itálie se dohodly se zřetelem k dohodě, jíž už bylo ve věci odstoupení sudetoněmeckého území v zásadě docíleno, na těchto podmínkách a modalitách tohoto odstoupení a na opatřeních z něho vyplývajících a prohlašují, že jsou jednotlivě odpovědné za zajištění kroků nutných k jeho zabezpečení.

1. Vyklizení začne 1. října.
2. Spojené království, Francie a Itálie ujednávají, že se vyklizení území provede do 10. října, a to bez zničení jakýchkoli existujících zařízení, a že je československá vláda odpovědná za to, že se vyklizení provede bez poškození uvedených zařízení.
3. Modalitty vyklizení stanoví v jednotlivostech mezinárodní výbor složený ze zástupců Německa, Spojeného království, Francie, Itálie a Československa.
4. Etapovité obsazování převážně německého území německými oddíly začne 1. října. Čtyři části území, označené na přiložené mapě, obsadí německé oddíly v tomto pořadí: Část území označenou I 1. a 2. října, část území označenou II 2. a 3. října, část území označenou III 3., 4. a 5. října, část území označenou IV 6. a 7. října. Zbývající území převážně německého charakteru neprodleně určí shora uvedený mezinárodní výbor a německé oddíly je obsadí do 10. října.
5. Mezinárodní výbor zmíněný v § 3, určí oblasti, v nichž se má konat plebiscit. Tato území obsadí až do ukončení plebiscitu mezinárodní formace. Tých výbor stanoví modalitty, za nichž se plebiscit provede, přičemž je třeba pokládat modalitty sárského plebiscitu za základ. Výbor určí rovněž den konání plebiscitu; tento den však nesmí být pozdější než konec listopadu.
6. Konečné vytyčení hranic provede mezinárodní výbor. Tento výbor má právo navrhnout čtyřem mocnostem, Německu, Spojenému království, Francii a Itálii, ve výjimečných případech nepatrné odchylky od přísně etnografického určení oblastí, aby se tyto převedly bez plebiscitu.
7. Předpokládá se opční právo pro přesídlení do odstoupených oblastí a pro vysídlení z nich. Opce musí být uskutečněna do šesti měsíců od okamžiku uzavření této dohody. Podrobnosti opce stanoví německo-československý výbor, uváží postup za účelem usnadnění výměny obyvatelstva a vyjasní zásadní otázky, jež z této výměny vyplynou.
8. Československá vláda propustí ve lhůtě čtyř týdnů ode dne uzavření této dohody z vojenských a policejních sborů všechny sudetské Němce, kteří si toto propuštění přejí.

V téže lhůtě propustí československá vláda všechny sudetoněmecké vězně odpykávající si trest na svobodě za politické delikty.

Adolf Hitler
Neville Chamberlain
Mussolini
Ed. Daladier

Dodatek k dohodě

Mnichov 29. září 1938

Vláda Jeho Veličenstva Spojeného království a francouzská vláda se připojily k uvedené dohodě na základě toho, že stojí za nabídkou obsaženou v odstavci 6 anglicko-francouzských návrhů z 19. září, týkajících se mezinárodní záruky nových hranic československého státu proti nevyprovokovanému útoku.

Jakmile bude upravena otázka polských a maďarských menšin v Československu, dají Německo a Itálie také záruku Československu.

Adolf Hitler
Neville Chamberlain
Mussolini
Ed. Daladier

Dodatečné prohlášení

Mnichov 29. září 1938

Čtyři přítomní předsedové vlád se shodli na tom, že se výbor předpokládaný v dnešní dohodě bude skládat ze státního tajemníka německého ministerstva zahraničí, velvyslanců Anglie, Francie a Itálie akreditovaných v Berlíně a z jednoho člena, kterého určí československá vláda.

Adolf Hitler
Neville Chamberlain
Mussolini
Ed. Daladier

Dodatečné prohlášení

Mnichov 29. září 1938

Předsedové vlád čtyř mocností prohlašují, že se problém polské a maďarské menšiny v Československu, pokud nebude vyřešen do tří měsíců ujednáním mezi příslušnými vládami, stane předmětem další schůzky zde přítomných šéfů vlád čtyř mocností.

Adolf Hitler
Neville Chamberlain
Mussolini
Ed. Daladier

Dodatečné prohlášení

Mnichov 29. září 1938

Všechny otázky, které se vyskytnou při předávání území, spadají do příslušnosti mezinárodního výboru.

Adolf Hitler
Neville Chamberlain
Mussolini
Ed. Daladier

Německo-anglické prohlášení

30. září 1938

My, německý führer a kancléř a britský ministerský předseda, jsem dnes měli další schůzku a shodli jsme se v poznání, že otázka anglo-německých vztahů má prvořadou důležitost pro obě země a Evropu.

Považujeme dohodu podepsanou včera v noci a anglo-německou dohodu o námořních silách za symboly přání obou našich národů nikdy již nejít do války jeden proti druhému. Usnesli jsme se, že metoda konzultace bude metodou přijatou k řešení jakýchkoliv otázek, jež se týkají našich dvou zemí, a jsme odhodláni pokračovat v našem úsilí při odstraňování možných zdrojů ruznic a tím přispět k zajištění míru v Evropě.

Adolf Hitler
Neville Chamberlain

Hitlerův výnos ze dne 16. března 1939

Po tisíc let náležely k životnímu prostoru německého národa česko-moravské země. Násilí a nerozum vytrhly je svévolně z jejich starého historického okolí a posléze jejich zapojením do umělého útvaru Česko-Slovenska vytvořily ohnisko stálého neklidu. Od roku k roku se zvětšovalo nebezpečí, že z tohoto prostoru — jako již jednou v minulosti — vyjde nové nesmírné ohrožení evropského míru. Neboť česko-slovenskému státu a jeho držitelům moci se nepodařilo organisovati rozumně soužití národních skupin, v něm svémocně spojených, a tím probuditi a zachovati zájem všech zúčastněných na udržení jejich společného státu. Prokázal však tím svou vnitřní neschopnost k životu a propadl proto nyní také skutečnému rozkladu.

Německá říše však nemůže v těchto, pro její vlastní klid a bezpečnost, stejně jako pro obecné blaho a obecný mír tak rozhodně důležitých oblastech trpěti žádné trvalé poruchy. Dříve nebo později musela by nésti nejtěžší důsledky jako mocnost dějinami a zeměpisnou polohou nejsilněji interesovaná a spolupostížená. Odpovídá tudíž příkazu sebezáchovy, jestliže Německá říše jest rozhodnuta zasáhnouti rozhodně k zajištění základů rozumného středoevropského řádu a vydati nařízení, která z toho vyplývají. Neboť dokázala už ve své tisícileté dějinné minulosti, že díky jak velikosti tak i vlastnostem německého národa jediná jest povolána řešiti tyto úkoly.

Naplněn vážným přáním sloužiti opravdovým zájmům národů obývajících v tomto životním prostoru, zajistiti národní svébytnost německého a českého národa, prospěti míru a sociálnímu blahu všech, nařizují tudíž jménem Německé říše jako základnu pro budoucí soužití obyvatelů těchto oblastí toto:

Článek 1.

(1) Části bývalé Česko-Slovenské republiky obsazené v březnu 1939 německými oddíly náleží napříště k území Velkoněmecké říše a vstupují jako »Protektorát Čechy a Morava« pod její ochranu.

(2) Pokud obrana Říše to vyžaduje, učiní Vůdce a říšský kancléř pro jednotlivé části těchto území úpravu od toho odchýlnou.

Článek 2.

(1) Obyvatelé Protektorátu, kteří jsou příslušníky německého národa, stávají se německými státními příslušníky a podle ustanovení zákona z 15. září 1935 (Říšs. Zák. I, str. 1146) o říšských občanech, říšskými občany. Pro ně platí tudíž také ustanovení na ochranu německé krve a německé cti. Podléhají německé soudní pravomoci.

(2) Ostatní obyvatelé Čech a Moravy sestávají státními příslušníky Protektorátu Čechy a Morava.

Článek 3.

- (1) Protektorát Čechy a Morava jest autonomní a spravuje se sám.
- (2) Vykonává svoje výsostná práva, náležející mu v rámci Protektorátu ve shodě s politickými, vojenskými a hospodářskými potřebami Říše.
- (3) Tato výsostná práva jsou zastávána vlastními orgány a vlastními úřady s vlastními úředníky.

Článek 4.

Hlava autonomní správy Protektorátu Čechy a Morava požívá ochrany a čestných práv hlavy státu. Hlava Protektorátu potřebuje pro výkon svého úřadu důvěry Vůdce a říšského kancléře.

Článek 5.

- (1) Jako zastávce říšských zájmů jmenuje Vůdce a říšský kancléř »Říšského Protektora v Čechách a na Moravě«. Jeho úřední sídlo jest Praha.
- (2) Říšský Protektor jako zástupce Vůdce a říšského kancléře a jako zmocněnec říšské vlády má úkol pečovati, aby bylo dbáno politických směrnic Vůdce a říšského kancléře.
- (3) Členové vlády Protektorátu jsou potvrzováni Říšským Protektorem. Potvrzení může býti odvoláno.
- (4) Říšský Protektor jest oprávněn dáti se informovati o všech opatřeních vlády Protektorátu a udíleti jí rady. Může podati námitky proti opatřením, která by byla s to poškoditi Říši a je-li nebezpečí v prodlení, vydati nařízení, nutná ve společném zájmu.
- (5) Od vyhlášení zákonů, nařízení a jiných právních předpisů, jakož i od výkonu správních opatření a pravoplatných soudních rozsudků jest upustiti, podá-li Říšský Protektor námitky.

Článek 6.

- (1) Zahraniční věci Protektorátu, obzvláště ochranu jeho státních příslušníků v cizině, zastává Říše. Říše povede zahraniční věci tak, jak to odpovídá společným zájmům.
- (2) Protektorát obdrží zástupce u říšské vlády s úředním označením »vyslanec«.

Článek 7.

- (1) Říše poskytuje Protektorátu vojenskou ochranu.
- (2) Vykonávajíc tuto ochranu, udržuje Říše v Protektorátu posádky a vojenská zařízení.
- (3) Pro udržení vnitřní bezpečnosti a pořádku může Protektorát zříditi vlastní sbory. Organizaci, početní sílu a výzbroj určí říšská vláda.

Článek 8.

Říše vykonává bezprostřední dohled na dopravnictví, jakož i na pošty a telekomunikace.

Článek 9.

Protektorát náleží k celnímu území Německé říše a podléhá jeho celní výsosti.

Článek 10.

(1) Zákonným platidlem jest vedle říšské marky až na další koruna.

(2) Poměr obou měn navzájem určí říšská vláda.

Článek 11.

(1) Říše může vydávati právní předpisy s platností pro Protektorát, pokud toho vyžaduje společný zájem.

(2) Pokud je dána společná potřeba, může Říše převzít do vlastní správy správní obory a zřídit potřebné pro ně vlastní říšské úřady.

(3) Říšská vláda může učiniti opatření potřebná k udržení bezpečnosti a pořádku.

Článek 12.

Právo platné do té doby v Čechách a na Moravě zůstává v účinnosti, pokud neodporuje smyslu převzetí ochrany Německou říší.

Článek 13.

Říšský ministr vnitra vydá v dohodě se zúčastněnými říšskými ministry právní a správní předpisy potřebné k provedení a doplnění tohoto výnosu.

V Praze dne 16. března 1939.

Vůdce a říšský kancléř: Adolf Hitler v. r.

Říšský ministr vnitra: Dr. Frick v. r.

Říšský ministr zahraničí: von Ribbentrop v. r.

Říšský ministr a přednosta říšské kanceláře: Dr. Lammers.

Dva tisíce slov, které patří dělníkům, zemědělcům, úředníkům, umělcům a všem

27. června 1968

Nejdřív ohrozila život našeho národa válka. Pak přišly špatné časy s událostmi, které ohrozily jeho duševní zdraví a charakter. S nadějami přijala většina národa program socialismu. Jeho řízení se však dostalo do rukou nepravým lidem. Nevadilo by tolik, že neměli dost státnických zkušeností, věcných znalostí ani filosofického vzdělání, kdyby aspoň byli měli víc obyčejné moudrosti a slušnosti, aby uměli vyslechnout mínění druhých a připustili své postupné vystřídání schopnějšími.

Komunistická strana, která měla po válce velikou důvěru lidí, postupně jí vyměňovala za úřady, až je dostala všechny a nic jiného už neměla. Musíme to tak říci a vědí to i ti komunisté mezi námi, jejichž zklamání nad výsledky je tak veliké jako zklamání ostatních. Chybná linie vedení změnila stranu z politické strany a ideového svazku v mocenskou organizaci, jež nabyla velké přitažlivosti pro vládychtivé sobce, vypočítavé zbabělce a lidi se špatným svědomím. Jejich příliv zapůsobil na povahu i chování strany, která nebyla uvnitř zařízena tak, aby v ní bez ostudných příhod mohli nabývat vlivu pořádní lidé, kteří by ji plynule proměňovali, tak aby se stále hodila do moderního světa. Mnozí komunisté proti tomuto úpadku bojovali, ale nepodařilo se jim zabránit ničemu z toho, co se stalo.

Poměry v komunistické straně byly modelem i příčinou stejných poměrů ve státě. Její spojení se státem vedlo k tomu, že ztratila výhodu odstupu od výkonné moci. Činnost státu a hospodářských organizací neměla kritiku. Parlament se odnaučil rokovat, vláda vládnout a ředitelé řídit. Volby neměly význam, zákony ztratily váhu. Nemohli jsme důvěřovat svým zástupcům v žádném výboru, a když jsme mohli, nedalo se po nich zase nic chtít, protože nemohli ničeho dosáhnout. Ještě horší však bylo, že jsme už téměř nemohli důvěřovat ani jeden druhému. Osobní i kolektivní čest upadla. S poctivostí se nikam nedošlo a o nějakém oceňování podle schopností darmo mluvit. Proto většina lidí ztratila zájem o obecné věci a starala se jen o sebe a o peníze, přičemž ke špatnosti poměrů patří i to, že ani na ty peníze není dnes spolehnoutí. Pokazily se vztahy mezi lidmi, ztratila se radost z práce, zkrátka přišly na národ časy, které ohrozily jeho duševní zdraví a charakter.

Za dnešní stav odpovídáme všichni, více však komunisté mezi námi, ale hlavní odpovědnost mají ti, kdo byli součástí či nástrojem nekontrolované moci. Byla to moc umíněné skupiny rozprostřená pomocí stranického aparátu z Prahy do každého okresu a obce. Tento aparát rozhodoval, co kdo smí a nesmí dělat, on řídil družstevníkům družstva, dělníkům závody a občanům národní výbory. Žádná organizace nepatřila ve skutečnosti svým členům, ani komunistická. Hlavní vinou a největším klamem těchto vládců je, že svou vůli vydávali za vůli dělnictva. Kdybychom tomu klamu chtěli věřit, museli bychom dnes dávat za vinu dělníkům úpadek našeho hospodářství, zločiny na nevinných lidech, zavedení cenzury, která zabránila, aby se o tom všem psalo, dělníci by byli vinni chybnými investicemi, ztrátami obchodu, nedostatkem bytů. Nikdo rozumný samozřejmě v takovou vinu dělnictva neuvěří. Všichni víme, zejména to ví každý dělník, že dělnictvo prakticky nerozhodovalo v ničem. Dělnické funkcionáře dával odhlasovat někdo jiný. Zatímco se mnozí dělníci domnívali, že vládnou, vládla jejich jménem zvlášť vychovaná

vrstva funkcionářů stranického a státního aparátu. Ti fakticky zaujali místo svržené třídy a sami se stali novou vrchností. Spravedlivě však řekněme, že někteří z nich si tuto špatnou hru dějin dávno uvědomili. Poznáme je dnes podle toho, že odčiňují křivdy, napravují chyby, vracejí rozhodování členstvu, omezují pravomoc i početní stav úřednického aparátu. Jsou s námi proti zaostalým názorům v členstvu strany. Ale velká část funkcionářstva se brání změnám a má dosud váhu ! Má pořád ještě v ruce mocenské prostředky, zvláště na okresech a v obcích, kde jich může užívat skrytě a nežalovatelně.

Od začátku letošního roku jsme v obrodném procesu demokratizace. Začal v komunistické straně. Musíme to říci a vědí to i ti nekomunisté mezi námi, kteří odsud už nic dobrého nečekali. Je ovšem třeba dodat, že tento proces ani nemohl jinde začít. Vždyť jenom komunisté mohli po celých dvacet let žít jakýmsi politickým životem, jen komunistická kritika byla u věcí, kde se dělaly, jen opozice v komunistické straně měla tu výsadu, že byla v doteku s protivníkem. Iniciativa a úsilí demokratických komunistů je proto jen splátkou na dluh, který celá strana má u nekomunistů, jež udržovala v nerovnoprávném postavení. Komunistické straně nepatří tedy žádný dík, patří jí snad přiznat, že se poctivě snaží využít poslední příležitosti k záchraně své národní cti. Obrodný proces nepřichází s ničím příliš novým. Přináší myšlenky a náměty, z nichž mnohé jsou starší než omyly našeho socialismu a jiné vznikaly pod povrchem viditelného dění, měly být dávno vysloveny, byly však potlačovány. Nemějme iluzi, že tyto myšlenky vítězí teď silou pravdy. O jejich vítězství rozhodla spíš slabost starého vedení, které se zřejmě napřed muselo unavit dvacetiletým vládnutím, v němž mu nikdo nebránil. Zřejmě musely do plné formy dozrát všechny vadné prvky skryté už v základech a ideologii tohoto systému. Nepřeceňujme proto význam kritiky z řad spisovatelů a studentů. Zdrojem společenským změn je hospodářství. Správné slovo má svůj význam, jen když je řečeno za poměrů, které jsou už správně opracovány. Správně opracované poměry - tím se u nás, bohužel, musí rozumět naše celková chudoba a úplný rozpad starého systému vládnutí, kdy se v klidu a míru na náš účet zkompromitovali politikové jistého typu. Pravda tedy nevítězí, pravda prostě zbývá, když se všechno ostatní prošustruje ! Není tudíž důvodu k národní vítězoslávě, je pouze důvod k nové naději.

Obracíme se na vás v tomto okamžiku naděje, která je však pořád ohrožena. Trvalo několik měsíců, než mnozí z nás uvěřili, že mohou promluvit, mnozí však nevěří ani teď. Ale promluvili jsme už tak a tolik se odkryli, že svůj úmysl zlidštit režim musíme jediné dokončit. Jinak by odplata starých sil byla krutá. Obracíme se hlavně na ty, kdo zatím jen čekali. Čas, který nastává, bude rozhodující pro mnoho let.

Čas, který nastává, je léto s prázdninami a dovolenými, kdy se nám po starém zvyku bude chtít všeho nechat. Vsadme se však, že naši milí odpůrci si nedopřejí letního oddechu, budou mobilizovat své zavázané lidi a budou si už teď chtít zařídit klidné svátky vánoční! Dávejme tedy pozor, co se bude dít, snažme se tomu porozumět a odpovídat. Vzdejme se nemožného požadavku, aby nám vždycky někdo vyšší podal k vědem jediný výklad a jediný prostý závěr. Každý si bude muset udělat své závěry, na svou odpovědnost. Společné shodné závěry je možno najít jen v diskusi, k níž je nutná svoboda slova, která je vlastně jedinou naší demokratickou vymožeností letošního roku.

Do příštích dnů však musíme jít také s vlastní iniciativou a vlastními rozhodnutími.

Především budeme odporovat názorům, kdyby se vyskytly, že je možné dělat nějakou demokratickou obrodu bez komunistů, popřípadě proti nim. Bylo by to nespravedlivé, ale také nerozumné. Komunisté mají vybudované organizace, v těch je třeba podpořit pokrokové křídlo. Mají zkušené funkcionáře, mají konečně pořád v ruce rozhodující páky a tlačítka. Před veřejností však stojí jejich Akční program, který je také programem prvního vyrovnání největší nerovnosti, a nikdo jiný nemá žádný stejně konkrétní program. Je třeba požadovat, aby se svými místními akčními programy přišli před

veřejnost v každém okrese a v každé obci. Tu náhle půjde o velmi obyčejné a dávno čekané správné činy. KSC se připravuje na sjezd, který zvolí nový ústřední výbor. Žádejme, aby byl lepší než ten dnešní. Říká-li dnes komunistická strana, že své vedoucí postavení napříště chce opírat o důvěru občanů a ne o násilí, věrme tomu potud, pokud můžeme věřit lidem, které už teď posílá jako delegáty na okresní a krajské konference.

V poslední době jsou lidé zneklidněni, že se postup demokratizace zastavil. Tento pocit je zčásti projevem únavy ze vzrušeného dění, zčásti odpovídá faktu : minula sezóna překvapivých odhalení, vysokých demisí a opájevých projevů nebývalé slovní smělosti. Zápas sil se však jen poněkud skryl, bojuje se o obsah a znění zákonů, o rozsah praktických opatření. Krom toho novým lidem, ministrům, prokurátorům, předsedům a tajemníkům, musíme popřát čas na práci. Mají právo na ten čas, aby se mohli buďto osvědčit, nebo znemožnit. Krom toho v centrálních politických orgánech nelze dnes čekat víc. Stejně projevíly nechtě podivuhodné ctnosti.

Praktická kvalita příští demokracie závisí na tom, co se stane s podniky a v podnicích. Při všech našich diskusích nakonec nás mají v rukou hospodáři. Dobré hospodáře je třeba hledat a prosazovat. Je pravda, že všichni jsme ve srovnání s rozvinutými zeměmi špatně placeni a někteří ještě hůř. Můžeme žádat víc peněz - které lze natisknout a tím znehodnotit. Žádejme však spíše ředitele a předsedy, aby nám vyložili, co a za kolik chtějí vyrábět, komu a zač prodávat, kolik se vydělá, co z toho se vloží do modernizace výroby a co je možno rozdělit. Pod zdánlivě nudnými titulky běží v novinách odraz velmi tvrdého boje o demokracii nebo koryta. Do toho mohou dělníci jakožto podnikatelé zasáhnout tím, koho zvolí do podnikatelských správ a podnikových rad. Jakožto zaměstnanci mohou pro sebe udělat nejlíp, když si za své zástupce zvolí do odborových orgánů své přirozené vůdce, schopné a čestné lidi bez ohledu na stranickou příslušnost.

Jestliže nelze v této době čekat od nynějších centrálních politických orgánů víc, je třeba dosáhnout více v okresech a obcích. Žádejme odchod lidí, kteří zneužili své moci, poškodili veřejný majetek, jednali nečestně nebo krutě. Je třeba vynalézat způsoby, jak je přimět k odchodu. Například : veřejná kritika, rezoluce, demonstrace, demonstrační pracovní brigády, sbírka na dary pro ně do důchodu, stávka, bojkot jejich dveří. Odmítat však způsoby nezákonné, neslušné a hrubé, jelikož by jich využili k ovlivňování Alexandra Dubčeka. Náš odpor k psaní hrubých dopisů musí být tak všeobecný, aby každý takový dopis, který ještě dostanou, bylo možno považovat za dopis, který si dali poslat sami. Oživujeme činnost Národní fronty. Požadujeme veřejná zasedání národních výborů. K otázkám, které nechce nikdo znát, ustavujeme vlastní občanské výbory a komise. Je to prosté : sejde se několik lidí, zvolí předsedu, vedou řádně zápis, publikují svůj nálezn, žádají řešení, nedají se zakřiknout. Okresní a místní tisk, který většinou zdegeneroval na úřední troubu, proměňujeme v tribunu všech kladných politických sil, žádejme ustavení redakčních rad ze zástupců Národní fronty nebo zakládejme jiné noviny. Ustavujeme výbory na obranu svobody slova. Organizujeme při svých shromážděních vlastní pořádkovou službu. Uslyšíme-li divné zprávy, ověřujeme si je, vysíláme delegace na kompetentní místa, jejich odpovědi zveřejňujeme třeba na vratech. Podporujeme orgány bezpečnosti, když stíhají skutečnou trestnou činnost, naší snahou není způsobit bezvládní a stav všeobecné nejistoty. Vyhýbejme se sousedským hádkám, neožirejme se v politických souvislostech. Prozrazujeme fízly.

Oživený letní pohyb po celé republice vyvolá zájem o uspořádání státoprávního vztahu mezi Čechy a Slováky. Považujeme federalizaci za způsob řešení národnostní otázky, jinak je to jen jedno z významných opatření k demokratizaci poměrů. Toto opatření samo o sobě nemusí ani Slovákům přinést lepší život. Režim - v českých zemích zvláště a na Slovensku zvláště - se tím ještě neřeší. Vláda stranicko-státní byrokracie může trvat, na Slovensku dokonce o to líp, že jako "vybojovala větší svobodu".

Veliké znepokojení v poslední době pochází z možnosti, že by do našeho vývoje zasáhly zahraniční síly. Tváří v tvář všem přesílám můžeme jediné trvat slušně na svém a nezačínat si. Svě vládě můžeme dát najevo, že za ní budeme stát třeba se zbraní, pokud bude dělat to, k čemu jí dáme mandát, a své spojence můžeme ujistit, že spojenecké, přátelské a obchodní smlouvy dodržíme. Naše podrážděné výtky a neargumentovaná podezření musí jen ztěžovat postavení naší vlády, aniž nám pomohou. Rovnoprávné vztahy si beztak můžeme zajistit jediné tím, že zkvalitníme své vnitřní poměry a dovedeme obrodný proces tak daleko, že jednou ve volbách si zvolíme státníky, kteří budou mít tolik statečnosti, cti a politického umu, aby takové vztahy ustavili a udrželi. To je ostatně problém naprosto všech vlád všech menších států světa ! Letošního jara vrátila se nám znovu jako po válce velká příležitost. Máme znovu možnost vzít do rukou naši společnou věc, která má pracovní název socialismus, a dát jí tvar, který by lépe odpovídal naší kdysi dobré pověsti i poměrně dobrému mínění, jež jsme o sobě původně měli. Toto jaro právě skončilo a už se nevrátí. V zimě se všecko dovíme. Tím končí toto naše prohlášení k dělníkům, zemědělcům, úředníkům, umělcům, vědcům, technikům a všem. Napsáno bylo z podnětu vědců.

Několik vět dokument Charty 77 z jara 1989

První měsíce roku 1989 znovu a jasně ukázaly, že i když se současné československé vedení velmi často zaklíná slovy „přestavba“ a „demokratizace“, ve skutečnosti se však dost zoufale vzpírá všemu, co demokracii vytváří nebo co ji alespoň vzdáleně připomíná. Petice a iniciativy občanů, které samo neorganizovalo, odmítá jako „nátlakové akce“. Odlišné politické názory odsuzuje jako „antisocialistické“ a „nepřátelské“. Pokojná lidová shromáždění rozhání. Do přípravy nových zákonů nedovoluje veřejnosti mluvit.

Tytéž měsíce zároveň ukázaly, že občanská veřejnost se už vymaňuje z letargie a že stále více lidí má odvahu veřejně projevit svou touhu po společenských změnách.

Pohyb ve společnosti se tak začíná stále povážlivěji srážet s nehybností moci, roste společenské napětí a začíná hrozit nebezpečí otevřené krize. Takovou krizi si nikdo z nás nepřeje.

Proto vyzýváme vedení naší země, aby pochopilo, že nadešel čas ke skutečným a důsledným systémovým změnám a že tyto změny jsou možné a mohou mít úspěch jen tehdy, bude-li jim předcházet vskutku svobodná a demokratická diskuse. Prvním krokem k jakýmkoliv smysluplným změnám, novou ústavou počínaje a ekonomickou reformou konče, musí být tedy zásadní změna společenského klimatu v naší zemi, do kterého se musí vrátit duch svobody, důvěry, tolerance a popularity.

Podle našeho názoru je k tomu třeba:

- 1/ Aby byli okamžitě propuštěni všichni političtí vězni.
- 2/ Aby přestala být omezována svoboda shromažďování.
- 3/ Aby přestaly být kriminalizovány a pronásledovány různé nezávislé iniciativy a začaly být konečně chápány i vládou jako to, čím v očích veřejnosti už dávno jsou, totiž jako přirozená součást veřejného života a legitimní výraz jeho různotvárnosti. Zároveň by neměly být kladeny překážky vznikání nových občanských iniciativ včetně nezávislých odborů, svazů a spolků.
- 4/ Aby byly sdělovací prostředky i veškerá kulturní činnost zbaveny všech forem politické manipulace a předběžné i následné skryté cenzury a otevřeny svobodné výměně názorů a aby byly legalizovány sdělovací prostředky, působící dosud nezávisle na oficiálních strukturách.
- 5/ Aby byly respektovány oprávněné požadavky všech věřících občanů.
- 6/ Aby byly všechny chystané i uskutečňované projekty, které mají natrvalo změnit životní prostředí v naší malé zemi a předurčit tak život budoucích generací, neodkladně předloženy k všestrannému posouzení odborníkům i veřejnosti.
- 7/ Aby byla zahájena svobodná diskuse nejen o padesátých letech, ale i o Pražském jaru, invazi pěti států Varšavské smlouvy a následné „normalizaci“. Je smutné, že zatímco v některých zemích, jejichž armády tehdy do československého vývoje zasáhly, se dnes už o tomto tématu začíná veřejně

diskutovat, u nás je stále ještě velké tabu, a to jen proto, aby nemuseli odstoupit ti lidé z politického a státního vedení, kteří jsou odpovědni za dvacetileté upadání všech oblastí společenského života u nás.

Každý, kdo souhlasí s tímto stanoviskem, může je podpořit svým podpisem.

Vládu vyzýváme, aby s ním nenaložila tak, jak je dosud zvyklá s nepohodlnými názory nakládat. Zasadila by tím osudnou ránu nadějím, jimiž jsme vedeni, totiž nadějím na skutečný společenský dialog jako jediné možné východisko ze slepé uličky, v níž se Československo dnes nachází.

Signatáři petice se mohou obrátit na jednu z následujících adres:

Stanislav Devátý, Revoluční 1285 - byt 312, 760 01 Gottwaldov

Václav Havel, Engelsovo nábřeží 78, 120 00 Praha 2

Jiří Křížan, Navrátilova 16, 110 00 Praha 1

Saša Vondra, Trojanova 1, 120 00 Praha 2

C O C H C E M E !
Programové zásady Občanského fóra
Praha, 26.listopadu 1989 18:00 hod.

Naše země se ocitla v hluboké morální, duchovní, ekologické, sociální, ekonomické a politické krizi. Tato krize je svědectvím neúčinnosti dosavadního politického a ekonomického systému. Byly vyřazeny téměř všechny mechanismy nezbytné pro to, aby společnost vhodně reagovala na měnící se vnitřní i vnější podmínky. Po dlouhá desetiletí se nerespektovala samozřejmá zásada: kdo má pravomoc, musí nést i odpovědnost. Všechny tři základní moci ve státě - moc zákonodárná, výkonná, a soudní - splynuly v ruku úzké vládnoucí skupiny, složené téměř výhradně ze členů KSČ. Tím byly rozvráceny základy právního státu.

Monopol KSČ na obsazování všech významných míst vytváří nespravedlivý vazalský systém, který ochromuje celou společnost. Lidé jsou tak odsouzeni k roli pouhých vykonavatelů příkazů mocných. Je jim upírána řada základních lidských, občanských a politických práv.

Direktivní systém centrálního řízení národního hospodářství očividně selhal. Slíbená přestavba hospodářského mechanismu je pomalá, nedůsledná a není prováděna nezbytnými politickými změnami.

Tyto problémy se nevyřeší záměnou osob v mocenských pozicích nebo odchodem několika politiků z veřejného života.

Občanské fórum proto usiluje o tyto programové cíle:

1. Právo

Československá republika musí být právním, demokratickým státem v duchu tradic československé státnosti a v duchu mezinárodně platných zásad, vyjádřených především ve všeobecné deklaraci lidských práv a v Mezinárodním paktu o občanských a politických právech.

V tomto duchu musí být vypracována nová ústava, v níž budou zejména přesně upraveny vztahy mezi občany a státem. Tuto ústavu ovšem může přijmout jedině nově zvolené ústavodárné shromáždění. Výkon občanských práv i svobod bude spolehlivě zajištěn rozvinutým systémem právních záruk. Nezávislé soudnictví musí zahrnout i ústavní a správní soudnictví.

Celý československý právní řád bude třeba postupně uvést v soulad s těmito principy a zajistit, aby zavazoval nejen občany, ale i orgány a funkcionáře státu.

Trváme na tom, aby byly napraveny křivdy, ke kterým v minulosti došlo v důsledku politicky motivovaných perzekucí.

2. Politický systém

Požadujeme zásadní, důsledné a trvalé změny politického systému naší společnosti. Musíme nově vytvořit nebo obnovit demokratické instituce a mechanismy, které umožní skutečnou účast všech občanů na řízení věcí veřejných

a zároveň se stanou účinnou zábranou proti zneužívání politické i ekonomické moci. Všechny existující i nové vznikající politické strany a další politická a společenská seskupení musí mít proto rovné podmínky účasti ve svobodných volbách do všech zastupitelských sborů. Předpokladem však je, aby KSČ upustila od své ústavně zajištěné vedoucí role v naší společnosti a od monopolního ovládní sdělovacích prostředků. Nic jí nebrání v tom, aby to učinila již zítra.

Československo bude při zachování principu federativního uspořádání státu rovnoprávným svazkem obou národů a všech národností.

3. Zahraniční politika

Usilujeme o to, aby naše země opět zaujala důstojné místo v Evropě i ve světě. Jsme součástí Střední Evropy a chceme proto udržovat dobré vztahy se všemi sousedy.

Počítáme se začleněním do evropské integrace. Ideji evropského domu chceme podřídit i naši politiku vůči partnerům ve Varšavské smlouvě a v RVHP. Respektujeme naše mezinárodně-právní závazky, a to při plném zachování státní svrchovanosti. Zároveň ale chceme přezkoumat ty dohody, které byly motivovány nepřiměřenými ambicemi vedoucích představitelů státu.

4. Národní hospodářství

Musíme opustit dosavadní způsob hospodaření. Bere chuť k práci a mrhá jejími výsledky, drancuje přírodní zdroje, ničí životní prostředí a zvětšuje celkové zaostávání Československa za světem. Jsme přesvědčeni, že tento způsob hospodaření nelze dílčími úpravami zlepšit.

Chceme vytvořit rozvinutý, byrokratickými zásahy nedeformovaný trh. Jeho úspěšné fungování je podmíněno rozbitím monopolních pozic dnešních velkých podniků a vytvořením skutečné konkurence. Ta může vzniknout jedině na základě souběžné, rovnoprávné existence různých typů vlastnictví a postupným otevíráním naší ekonomiky vůči světu.

Státu samozřejmě zůstane i nadále řada nezastupitelných funkcí. Bude zaručovat obecné, pro všechny stejné podmínky hospodaření a provádět makroekonomickou regulační politiku s cílem zvládnout inflaci, nárůst zahraniční zadluženosti i hrozící nezaměstnanosti. Jedině stát může garantovat nezbytné minimum veřejných a sociálních služeb a ochrany životního prostředí.

5. Sociální spravedlnost

Rozhodující pro nás je, aby ve společnosti vznikly podmínky pro rozvoj a uplatnění schopností všech. Každému by měly být poskytnuty stejné podmínky a stejné šance.

Československo musí být sociálně spravedlivou zemí, v níž se lidem dostane pomoci ve stáří, v nemoci a ve svízelných životních situacích. Důležitým předpokladem takové společnosti je však prosperující národní hospodářství.

Ke vzniku pestré sítě sociálních služeb mohou přispět církev, obce, podniky a nejrůznější státní a dobrovolné organizace. Tím se rozšíří možnosti pro uplatnění vzácného smyslu pro lidskou solidaritu, odpovědnost a lásku k bližnímu. Tyto humanitní principy jsou právě dnes nezbytné pro stmelování našeho společenství.

6. Životní prostředí

Všichni musíme hledat cestu k obnovení harmonie mezi člověkem a jeho životním prostředím. Budeme usilovat o postupnou nápravu škod, které jsme

přírodě za poslední desítky let způsobili. Pokusíme se navrátit původní krásu naší krajiny a lidským sídlům, zabezpečit dokonalejší ochranu přírody a přírodních zdrojů. Zasadíme se o to, aby se v co nekratší době podstatně zlepšily základní podmínky života člověka, aby byla zajištěna kvalitní pitná voda, čisté ovzduší a nezávadné potraviny. Budeme naléhat na zásadní zlepšení systému péče o životní prostředí, který bude zaměřen nejen na likvidaci dosavadních zdrojů znečišťování, ale především na prevenci dalších škod. '

Zároveň budeme muset změnit skladbu a zaměření národního hospodářství, a tím zejména snížit spotřebu energie a surovin. Jsme si vědomi, že to bude spojeno s obětmi, které se dotknou každého z nás. To vše vyžaduje změnu hierarchie hodnot a životního stylu.

7. Kultura

Kultura nemůže být pouze věcí umělců, vědců a učitelů, ale způsobem života celé občanské společnosti. Musí se vymanit z pout jakékoli ideologie a překonat umělé odloučení od kultury světové.

Umění a literatura nesmějí být omezovány a musí jim být poskytnuty široké možnosti publikační a styk s veřejností.

Vědu a vědeckou práci postavme na místo, které jí ve společnosti náleží. Vylučme jak jejich naivní a demagogické přeceňování, tak i ponižující postavení, které z nich činí služby vládnoucí strany.

Demokratické školství nechť je organizováno na humanitních principech, bez státního monopolu na vzdělávání. Společnost si musí vážit učitelů všech druhů škol a musí jim dát prostor pro uplatnění osobnosti. Vysokým školám je třeba vrátit historická práva, která zajišťovala nezávislost a svobodu akademické půdy, a to jak pro vyučující, tak i pro studenty.

Vzdělanost společnosti pokládáme za nejcennější národní statek. Výchova a vzdělání musí vést k samostatnému myšlení a mravně odpovědnému jednání.

* * *

Toto chceme. Náš program je dnes stručný, pracujeme však na jeho konkretizaci. Občanské fórum je otevřeným sdružením občanů. Vyzýváme proto všechny, kteří mohou k této práci přispět, aby tak učinili.